

EŞ'ÂRİ'NİN İLM-İ KELÂM'I MÜDAFAASI

Nadim MACİT*

GİRİŞ

İtikâdî hükümlerin *rasyonel* kriterlere dayanarak tartışılması olan Kelâm İlmî, özellikle vahyedilmiş *metnin söylemine* katılanlar tarafından *bidat* olarak görülmüş ve eleştirilmiştir. Soyut aklın yeteneklerinden şüphe duyan *Hadis Ehli*, vahiyle açıklanan inanç konularının akılla ispat edilemeyeceği görüşünü esas alarak *Kelâmcı*'ları boş bir cesaret göstermekle suçlamışlardır. Dokuzuncu asrın sonuna gelindiğinde *Hadis Ehli*'nin bu yaygın tavrı hatırı sayılır ölçüde kırıldı. Çünkü *Ebu'l Hasan el-Eş'âri* Mu'tezile'den ayrılmış ve akli dışlamadan, daha popüler yerleşik görüşleri *Mu'tezilî*'lere karşı rasyonel olarak savunma çabasına girişmişti.

Eş'âri, *Risâletün fi İstihsâni'l Havdi fi İlmî Kelâm* adlı eserini Kelâm İlmî'ni eleştirenlere ve Kelâmî tartışmaları bidat görenlere bir cevap olarak yazmıştır. Kelâm İlmî'nin hangi gerçeklerle eleştirildiğini ve Eş'âri'nin eleştiri konularını cevaplamada nasıl bir yöntem kullandığını, hangi referanslara dayanarak görüşlerini delillendirdiğini belirlemek amacıyla bu risalenin *Türkçe çevirisini* örnek bir Kelâm savunusu olarak vermeyi uygun gördük. Bu arada Richard Mc. Carthy'nin, *The Theology of Al-As'hari* adlı çalışmasında *A Vindication of The Science of Kelam* adıyla çevirisini yaptığı İngilizce metinden ve bu metne eklediği dipnotlardan

* Yüzüncü Yıl. Üny. İlahiyat Fak. Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

önemli bir ölçüde yararlandık. İngilizce çeviride düşülen dipnotları da vererek *daha ileri bir okuma* imkânını sağlamaya çalıştık.

Eş'âri'nin İml-i Kelâm'ı müdafaasını tutarlı ve anlaşılır bir biçimde ortaya koymak amacıyla, Onun Kelâm ilmindeki yerini, bakış açısını, aşmayı hedeflediği problemlere öz olarak değinmeyi amaçladık.

Bir ilmi disiplin tarihte oynadığı role ilişkin bir bilgimiz olmaksızın anlamamız mümkün değildir. Kelâm ilminin İslâm düşünce tarihi içindeki işlevini belirlemek ise doğrudan İslâm düşünce tarihini ve bu tarihsel süreçte çeşitli *değişim ve kültürel etkileşimleri* ve bunların arka planında yer alan *temel dinamikleri* bilmekle ilişkilidir. İşte bu nedenle metodolojik problemlerin aşılması bölümünde, bir dini ekolün anlaşılmasının: o ekolün toplumdaki *duruşunu*, başka kültürlerin ve inançların etkilerini ve farklı bir anlayış sahibi olmasının diğer nedenlerini belirlemekle bağıntılı olduğunu bir kaç örnekle açıklamaya gayret ettik.

I. Eş'âri'nin Kelâm İlmindeki Yeri ve Ele Aldığı Problemler

Dini düşüncenin tüm entellektüel yapısının bir parçası olan *Kelâm*, bir başka deyişle, itikâdi konulara ilişkin tartışmalar, ilk başta İslâmî vahyin öbür tek-ilahlı geleneklerle karşı karşıya geldiği *Allah'ın mullak birliği*¹, Hz. Muhammed (S.A.V.)'in *risâleti*, Kur'ân'ın *Allah ve ahiretle* ilgili tanımlamaları noktasında yapıldı. Bu türden bir savunmayı başlatan **Mu'tezilî**'lerin ilk hedefi reddiyecilikti: ve Kur'ân'da dikkatli bir akıl yürütmeye ters düşecek bir şey olmadığını göstermekti², fakat çok geçmeden onlar, gerek *antropomorfistlerle* gerekse *gayri müslimlerle* yaptıkları tartışmalar sırasında kendilerini akla aykırı gelebilecek şeylere karşı bir standart getirme zorunda gördüler.

Mu'tezile, ilk başta imânın aklileştirilmesi bağlamında sadece İslâm'ın çelişir gibi görünen naslarına tutarlı akli yorumlar getirmeyi hedeflemişken zamanla itikada ilişkin meseleleri akli bir temele oturtmak için yoğun bir gayrete girmiş ve giderek rasyonel bir boyut kazanarak geleceğe dayalı bir bakış açısına sahip olan bilginlerin aşırı tepkilerine hedef olmuştur.

Mu'tezile'nin dini anlamda bir ekol olarak ortaya çıkış tarihi kesin bir şekilde bilinmemektedir. Klasik kaynaklar, **Vasıl b. Ata** (V.131/748)'nın **Hasan el-Basri** (V.110/728)'nin meclisinden ayrılmasıyla başladığını söylerler. Buna göre **Mu'tezile**'nin Hicri ikinci yüzyılın başlarında ortaya çıktığını söylemek mümkün görülmektedir. Fikri düzlemde faaliyet gösteren **Mu'tezile** Emevî'ler tarafından herhangi bir baskıyla karşılaşmamış, aynı

¹ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'âri, *Makâlâtü'l İslâmiyyin fi İhlâfî'l Musallîn*, Wiesbaden, 1980, s.156.

² M.G.S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, Çev. Senai Demirci, İz yay. İst.1993, c.1/ s.408.

şekilde Mu'tezile'de Emevi'ler alayhinde herhangi bir faaliyette bulunmamış ve onların icraatına karşı bir tepki göstermemiştir. Abbasi'lerin Mu'tezile'ye yardım etmesinin temelinde ise *bilginin iktidarından* faydalanma yatmaktadır. Ne var ki Mu'tezile'nin düşünce düzleminde faaliyeti H. 218'e kadar sürmüştü³ bu tarihten itibaren bilgi tehdit ve işkence aracına dönüşmüştür.

Tercüme faaliyetleriyle birlikte felsefi düşünce İslâm toplumuna geçmiş, yunan felsefesindeki metodolojik yapı itikadî meselelerin açıklanmasında ilkin basit bir araç daha sonra kaçınılmaz bir yöntem haline gelmiştir⁴. Din ile felsefeyi uzlaştırma çabasını temsil eden Mu'tezile'nin entellektüel tavrı ve bilgi birikimi iktidarın kendisine yaklaşmasını sağlamış ve Mu'tezile kendi dini anlayışını kabul ettirmek için iktidarın gücünden yararlanmak istemiştir. Böylece Mu'tezile, *iktidara eklenerek* resmi bir hüviyete kavuşmuş, kendi dini anlayışının herkes tarafından kabul edilmesi doğrultusunda resmi yaptırımlar ve fiilî baskılarla *mihne*⁵ -sorgulama düzeni- olarak adlandırabileceğimiz bir ortamın oluşmasını sağlamıştır.

Mu'tezilî düşüncenin yaygınlaşmasında daha başka etkenlerde vardır. İslâm toplumunun bağrında yer alan gayrimüslim toplulukların etkisi ve tepkisi, bunlar karşısında **Mu'tezile'nin** tepkileri ve genel tutumları hesaba katılabilir. Irak'da **Mazdeki'ler**, Suriye'de **Hıristiyan ve Yahûdiler** gayrimüslim toplulukları meydana getirmektedirler⁶. **Mu'tezilî** düşünce akımının belirleyici etkenlerinden birinin **Küfe'de** ve **Basra'da** yaygın olan bazı eski İran dini fırkaların dualizmi -ikicilik- ile mücadele olduğunu belirtmeliyiz. Özellikle **Abdümelik b. Mervân**, **Hişam b. Abdümelik** döneminde **Vâsıl b. Ata** ve **Amr b. Ubeyd** çok önemli bir mücadeleyi sürdürmüşlerdir⁷.

Mutezili *tevhid* telakkisi haydi haydi Hıristiyanlıktaki *teslis* dogmasının bazı görünümüne karşı bir tepki sayılabilir. **Mu'tezile** Zat-ı İlahiye'ye sıfatlar vermeyi reddeder, aksi takdirde onlara göre üçlü değil, Allah'ın sıfatları çok olduğundan *çoklu* bir ulûhiyyet karşısında

³ M. Ebu Zehra, *İslâm'da Siyasî ve İtikadî Mezhaplar Tarihi*, Hisar yay. İst. 1983; c.1, s.164-165. Ayrıca bkz: Kemal Işık, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri* İ.F.Y. Ank. 1967 s.61-65. Şehristânî, *el-Milel Ve'n-Nihâl*, Beyrut., 1975, c.1/ s.48.

⁴ Ali Sami en-Neşşar, *Neş'etü'l fikri'l felsefi fi'l İslâm*, Kahire, 1988, c.1/ s.390-400. C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletler Tarihi*, Çev. Neşet Çağatay, İ.F.Y. Ank, 1964. s.117-118.

⁵ Kemal Işık, *a.g.e.*, s.61. Mesûdî, *Murûcu'z Zeheb ve Medainü'l Cevher* Riyad. 1973. c.4/ s.40-42.

⁶ Henry Corbin, *İslâm felsefesi Tarihi* Çev. Hüseyin Hatemi, İletişim yay. İst.1986, s.115-116 C. Brockelmann, *a.g.e.*, s. 104-105. Kemal Işık, *a.g.e.*, s. 42, Ahmed Emin, *Duha'l İslâm*, Kahire h. 1357, c.1, s. 346.

⁷ Şehristânî, *el-Milel Ve'n Nihal*, c.1, s.46-95 M.G.S. Hodgson, *a.g.e.*, 1/400. Kemal Işık, *a.g.e.*, s.43.

bulunacaktık. Maniciliğin dualizmini aynı zamanda antropomorfizm bulaşmış her şeyi ve özellikle de Hadis Ehli'nin *mecazî Kur'ânî imajları* harfiyen almalarını reddetmekteydiler⁸. Mu'tezile'nin yabancı kültürlerle ve dini inançlara karşı İslâm'ı savunması ve bu yolda gösterdikleri çaba unutulmayı haketmeyecek bir boyut göstermektedir. Ne var ki Mu'tezile'nin akılcı tavrı; özellikle muhaddis ve fakihlere uyguladığı baskılar İslâm toplumunda sadece ciddi bir rahatsızlık ve tepkiye neden olmakla kalmamış, gelenekçilerin yeniden gündeme gelmesine zemin hazırlamıştır.

İnsan akli her şeydir diyen **Mu'tezile** ile hiçbir şeydir diyen *katı gelenekçiler*, akıl ve imân arasında aynı ayırımı yapma sonucuna varmaktadırlar. **Mu'tezile** akli vahyin önüne geçirmekte, **Hadisçiler** ise dini kurallar karşısında adeta akli inkâr edip, nefyetmekteydiler. Bunlara göre dini alanda aklın hiçbir yararı yoktur, bu alanda istenen, gerek duyulan sadece inançtır. Bu iki aşırı uç, hicri III. yüzyıl boyunca etki-tepki döneminin yaşanmasının en önemli amili oldu⁹. Bu iki aşırı düşünce arasında kalan İslâm toplumu iki uç çatışmanın içinde adeta bellek yitimine doğru sürüklenmekteydi. **Eş'âri**, bu iki aşırı uç arasında akıl ve imâna özgü olan alanları belirleyip, orta yolu bulmayı amaçladı. Çünkü aynı ma'nevi gerçeğin akıl yolu ile kavranması veya imân yoluyla kavranması mümkünsede, birinden geçerek yalnız diğeri alıkonamayacak olan şartlara ve terkedilmesi çok güç olan özelliklere sahip olduğu söz konusu olmaktadır.

Dini ve felsefi düşüncenin kurucularından biri olan **Eş'âri'nin** doğum tarihi konusunda görüş farklılıkları bulunmaktadır. Onun 260/873-270/883 Basra'da dünyaya geldiği 330/941 de veya daha ileri bir tarihte Bağdat'da vefat ettiği söylenmektedir¹⁰. Mu'tezile Ekolü'nün öncülerinden biri olan **Muhammed b. Ali el-Cübbâî** (v. 330/915)'nin üvey oğlu olan **Eş'âri** ilk öğrenimini bu bilgiden görmüş¹¹, belli bir zaman Mu'tezilî fikirleri benimseyip savunmasına karşın, daha önce belirttiğimiz gibi İslâm toplumunda ortaya çıkan çatallanma, özellikle Mu'tezile'nin İslâm'ı ve temel ilkelerini akli bir temele oturtma gayretinin felsefi alanla dini alanın özdeşleşmesine kadar vardırması ve dini salt-soyut bir alana düşürmesinden dolayı bu ekolden ayrılmasına neden olmuştur.

Eş'âri'nin Mu'tezile'den ayrılışına sebep olarak: **Ali el-Cubbai** ile *salah ve aslah*¹² konusunda yaptığı tartışma gösterilmektedir. Ancak böyle

⁸ Şehristânî, *a.g.e.*, c.1, s.45-46. Corbin, *a.g.e.*, s.121 Bkz: Kemal Işık, *a.g.e.*, s.68. Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-fark Beyne'l firâk*, Kahire, 1948, s. 68-69.

⁹ Corbin, *a.g.e.*, s.129-130. De Lacy O'leary, *Arabic Thought and its Place in History*, London, 1922, s.123.

¹⁰ İbn Hallikân, *Vefayâtü'l A'yan ve Enba'u Ebnâ'u'z Zaman*, Beyrut, 1977, c.3/s.284-285.

¹¹ *A.g.e.*, c.3/s.285

¹² *A.g.e.*, c.3/s.285. Ömer Ferruh, *Tarihü'l fikri'l Arabi İlä Eyyâmî İbn Haldun*, Beyrut, 1983, s.331.

bir tartışmayı tek *bir* sebep olarak değil de oluşan tepki sürecinin en son aşaması olarak değerlendirmek daha doğru görünmektedir. Çünkü fikri ayrılığı, özellikle bunun öznesi din olursa, sadece bir tartışma konusuna bağlayarak açıklama, meselenin diğer boyutlarını ihmal anlamı taşımakla birlikte, problemin doğru bir biçimde temellendirilme imkânını da ortadan kaldırmaktadır. Eş'âri'nin bilgisiz olup Mu'tezilî bilginler nezdinde saygınlık kazanamadığından mezhebini terkettiği görüşü ise bir mezhebi taassubu yansıtmaktan¹³ öte, bir tarihi olayı kendi evrenindeki bütün özel şartlardan ve etkilerden soyutlayarak tarihin şahitliğini manipüle etmek ve olayı tarafgirliğin dar sınırlarına indirgemektir. Zaten böyle bir açıklama biçimi, ya bir üstünlük elde etmek için ya da bir *öteki* oluşturmak amacıyla yapılıp, ve kendi *duruşunu* sağlama alma gayretiyle çakışan bir tutumu yansıtmaktadır.

Bir taraftan Mu'tezile'nin soyut düşünce ve kurguları diğer taraftan lafza bağlı kalanların Mu'tezilîlerin akılcılığına gösterdikleri tepki ile, tutumlarını bütün bütüne katı ve ödünsüz bir duruma getirdiler. Böylece Eş'âri hem kendi kişisel sorununu çözmek hem de bölünmüş İslâm toplumunun çıkmazdan kurtuluşuna vesile bulmak için bu radikal dönüşü başvurmuştur¹⁴. Böyle olmasına karşın Mu'tezile Eş'âri'nin kendilerinden ayrılışını kabul edememiş, Eş'âri Ekolü'nü maslahatçı bir yol tutarak avamın hoşuna gitme gayretiyle suçlamışlardır. Diğer taraftan Hanbelî'ler ise *İ'tizâl* tuzâğından kurtulduğunu ileri süren *bu yeni akımın* doğrudan doğruya kaynaklara, vahyedilmiş metnin söylemine katılma cesaretini gösteremediğini ifade ederek eleştirmişlerdir¹⁵.

Mu'tezile'den ayrıldıktan sonra *Basra mescidinde* yaptığı konuşmaya ilişkin rivayet ittifakla kabul edilmekte olup, bu konuşma metni şöyledir: "*Beni tanıyan tanır, beni tanımayan da ben kendimi tanıtıyorum. Ben Ebu'l Hasan el-Eş'âri'yim. Daha önce Kur'an'ın yaratıldığı, Allah'ın ahirette görülemeyeceği, O'na icâbi sıfatların verilemeyeceğini savundum. Şimdi hepimiz şahit olun ki ben bu yolu bırakıyor, bu öğretiyi kesinlikle terk ediyorum. Bu fikirlerimden dolayı kesin bir tevbe ettim. Mu'tezilî düşünceye karşı mücadele etmeye karar verdim*"¹⁶. Düzenli bir araştırmancının ve kesin kararın izlerini taşıyan bu konuşma metni Mu'tezilî öğretiye karşı kesin bir tepkiyi dile getirmektedir. Çok değişik düşünce akımlarının İslâm toplumuna geçişi sırasında geleneği dışlayan bir perspektifin hakim duruma geçme seyri, farklı bir bakış açısının ortaya çıkmasına neden olduğu görülmektedir.

¹³ Kıvamud-din, "Ebu'l Hasan el-Eş'âri'nin Babü'l Ebvâb Halkına Yazdığı Risâle" Darü'l funûn Dergisi, İst. 1968, sayı:1/ s.155.

¹⁴ Corbin, a.g.e., s.125.

¹⁵ Corbin, a.g.e., s.125

¹⁶ İbn Hallikân, a.g.e., c.3/s.285

Richard J. Mc. Carthy, *The Theology of Al-Aş'hari*, adlı çalışmasının **İbâne an Usûli'd Diyane Üzerine Bir Not** dediği başlık altında: "İbâne, Eş'âri'nin ya düşüncesi değiştikten hemen sonra ya da hayatının sonuna doğru Hanbeliler'in gönlünü almak için yapmış olduğu bir jesttir"¹⁷ yorumunu yapmaktadır. Hayatının sonuna doğru yazdığı görüşü, belli nedenlerden dolayı gerçeği yansıtmamaktadır. Zira O. İbâne'nin girişinde hem Ahmed b. Hanbel hakkında övücü ifadeler kullanmakta hem de Mu'tezile'yi kendi bakış açısına göre konumlandırmaktadır. Yine bu eserinde Kur'ân, Ru'yetullah, Allah'ın Sıfatları, Ecel, Rızk, Kabir Azâbı, Şefaat ve İmâmet meselelerine değinirken genel olarak Mu'tezile'yi, özelde de böyle problemler üzerinde Kelâm'ın bidat olduğunu söyleyenleri sistemli bir şekilde eleştirmektedir¹⁸. Bilhassa Kur'ân'ın yaratılıp-yaratılmadığı konusunda yapılan tartışmalarda: *Biz görüş belirtmeyiz, çünkü Allah'ın elçisi bu konuda konuşmamıştır. diyenleri, O: Peygamber (s.a.v.) bu konularda konuşmayınız da, buyurmamıştır. Öyleyse, sizler de konuşmadığınızdan dolayı sapık ve bidatçı olmanız gerekir* diyerek onların tutarsız bir anlayışa sahip olduklarını vurgulamaktadır¹⁹.

İslâm'a aykırı olan akımları görmemezlikten gelmenin sakıncalarına da değişik bir dille değinen Eş'âri İslâmî perspektifle böyle akımlara karşı fikri mücadelede bulunmanın gerekçelerini dolaylı olarak dile getirmektedir.

Sünni müslümanlar arasında *hadisçiler, zahiriler ve fakihler* bulunmaktaydı. Bunların hemen hemen hepsi Kur'ân ve Sünnet'e bağlılıklarını dile getirerek Kelâmî tartışmaları bidat görmekte, bu ilimle uğraşanları da sapık olarak tanımlamaktaydılar. Eş'âri bu dönemde hakim durumda olan akılcı Kelâm'la katı geleneğe karşı arasında orta noktada²⁰ olup, her iki tarafa karşı da mücadele vermek durumundadır. İslâm'ı, sadece içine bir hayli karışmış olan gayri İslâmî unsurlardan temizlemeyi değil, aynı zamanda dini bilinci İslâm'da varolan dini düşünceyle uzlaştırmayı hedeflemiştir. Eş'âri bu bağlamda müslüman evrenin gündemine girmeyi başarmış olmakla beraber, zihniyetlerin İslâm inancını gölgeleyecek şekilde gelişmesini önlemek amacıyla pek çok aktüel konuya değinmek zorunda kalmıştır. Bu, hem çağdaşı olduğu inanç konularını hem de inanç sorunlarını oluşturan pek çok problemi kapsamaktadır. Çağın gündemindeki problemlerin belirlenmesi için bizzat Eş'âri'nin çalışmalarını incelemek yeterli olacaktır.

17 Richard J. Mc. Carthy, *The Theology of Al-Aş'hari*, Beyrut, 1953, s.232.

18 Eş'âri, *el-İbâne an-Usûli'd Diyâne*, Medine, 1975, S. 5-10.

19 *A.g.e.*, s.40-42.

20 Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, Dergah yay. İst. 1979, s.77. Richard J. Mc. Carthy, *a.g.e.*, s.232.

İbni Asâkir, **Tebyin**'inde İbni Furek'e dayanarak Eş'âri'nin eserlerinin bir dökümünü sunmaktadır. İbni Hallikan'da, **Vefayat**'ında Ebu Muhammed Ali İbn Hazm el-Endülüsî'ye dayanarak Eş'âri'nin bir çok çalışmasından bahsetmektedir²¹. Richard J. Mc. Carthy **The Works of Al-As'hari** diye verdiği başlık altında farklı referanslara dayanarak geniş bir sıralama yapmaktadır²². Sözü edilen sıralamadaki çalışmalar ve ele alınan konular o dönemin düşünce yapısını bize sunmakla birlikte, İslâm karşıtı felsefi ve dini akımların durumları hakkında da yeterince bilgi vermektedir. Ancak biz Eş'âri'nin eserlerinden daha çok ele aldığı problemleri sıralayıp, onun söyleminin tarihsel süreçte gösterdiği tesiri belirlemeyi düşünüyoruz.

Eş'âri, İslâm'ın dışında kalan filozoflar, naturalistler, materyalistler ve asimilatörler gibi farklı fikir ve çeşitli doktrinleri, onlarca kullanılmış olan fikirlere işaret ederek cevaplamaktadır. Brahman, Yahudi ve Hıristiyan inançlarının tevhid inancına aykırı olduklarını çeşitli delillerle göstererek ciddi bir biçimde eleştirmektedir. Müslim ve gayrimüslimler arasında tartışılan çeşitli meselelere göndermelerde bulunan Eş'âri, özellikle İslâm toplumunun kendi bünyesinde ciddi sarsıntılara sebep olmuş olan imamet meselesine değinip, tayin doktrinini tutarsız bir görüş olduğunu vurgulamaktadır²³.

Eş'âri, insan fiilleri ve fiile ilişkin güç -istitâat- konusunda Mu'tezile ile, Allah'ın İlmi, Kudreti, Kelâm'ı, İradesi ve Haber'i sıfatlar konusunda da hem Cehmiyye hem de Mu'tezile ile tartışır. Özellikle **Ebu'l Hüzeyl el-Allâf** (V.226/840), **İbrahim en-Nazzâm** (V.232/845), **Muammer İbn Abbad es-Sülemi** (V.228/842) gibi Mu'tezili bilginlerin fikirlerini²⁴ ciddi bir şekilde eleştirmektedir

Kur'ânî imajları, beşeri duyuları içiren kavramları lafzî anlamda alan antropomorfistlerin görüşlerini eleştiren Eş'âri, siyasi ve itikâdî tartışmalar sonucu ortaya çıkan fırkaların fikri yönelimlerini ve bakış açılarını detaylandırmaktadır. O bütün müslümanların dini düşüncelerini ve ihtilaf ettikleri noktaları ve kullandıkları delilleri göstererek tarihi bir döküman sunmaktadır²⁵. **Makâlâtü'l İslâmiyyin** ve **İbâne an Usûli'd Diyâne** gibi eserlerinde Ehli Sünnet inancının temel ilkelerini belirleyen^X Eş'âri, diğer ekollerce öne sürülen fikirlere karşı *anahtar çözümler* ortaya koymaktadır.

Bakış açılarımızı ve anlayışlarımızı belirleyen kavramlar ve tanımlardır. Sağlam ve tutarlı bir perspektife sahip olabilmemiz

21 İbn Hallikân, *a.g.e.*, c.1/s.285.

22 Richard J. Mc. Carthy, *a.g.e.*, s.211-231.

23 Richard J. Mc. Carthy s.210-211.

24 Richard J. Mc. Carthy s.212-213.

25 Bkz: Eş'âri, *Makâlâtü'l İslâmiyyin ve İhtilâfi'l Musallin*, Wiasabeden, 1963 s. 290-296.

oluşturduğumuz terminoloji ile ilgilidir²⁶. Eş'ârî'nin bakış açısı ve değindiği problemler yaşadığı çağın fikri yapısına bir alternatif olma özelliği taşımaktadır. Burada meselenin en önemli veçhesi hiç kuşkusuz ki İslâm karşıtı yerel ve yabancı akımlara karşı oluşturduğu terminoloji ve bunun üzerine inşa ettiği söylemin oluşturduğu tesir, çözümlemede kullandığı yöntem ve akli ve nakli delillerle görüşünü ortaya koyma yeteneğidir.

Bir Kelâmcı'nın İslâm inancına aykırı akımlara karşı verdiği fikri mücadele, vahye dayanan dini bir söylemdir. Sözgelimi **el-istihsân**'da geçen **Kelâm** kavramı, değişik söz dizgeleri içinde kullanımına göre farklı bir anlam almaktadır. Herhangi bir mesele hakkında görüş belirtme anlamına geldiği gibi, bir düşündürün veya bir ekolün iç ve dış göndermelerden oluşan bir fikri düzlemin bütünü anlamına da gelmektedir²⁷. Bir düşündürün kullandığı her kavram bileşenleri ile birlikte bir anlamı işaretler. Eş'ârî'nin eserleri bu anlamda çözümlenirse, hem katı gelenekçiliğe hem de soyut-inanç anlayışına güçlü bir tepkiyi dile getirdiği görülür.

Düşünür bir başlangıç yapmaya giriştiğinde, fikri çabasına bir neden eklemek zorundadır. Bakış açısı ve eklenilen neden, aşılması ve çözülmesi gereken problemleri yansıttığı gibi her kavramda; onlarsız anlam taşımayacağı ve onlarında ancak çözümleri üzerinde yol alındıkça ortaya konulabileceği ya da anlaşılabilceği bir soruna veya sorunlara gönderme de bulunur²⁸. Zira kavramlar iyi algılanmayan ya da ortaya konmuş oldukları düşünülen sorunlara bağlı olarak doğar ve anlam kazanırlar. Bir kavram, başka bir kavramla değiştirilmişse bir düzlemde varolan sorunlardan bir başka düzlemdeki sorunlara geçildiği anlaşılır. Düzlemleri ortaya çıkarmak, gerçekte, sorunları belirlemek anlamı taşır. Eş'ârî'nin ele aldığı sorunlar, o çağın düşünsel düzleminin sınırlarını sunmaktadır. Mu'tezile Ekolü'nden ayrıldıktan sonra ilk eseri sayılan **İbâne an Usûli'd Diyâne'** de kendi bakış açısını ortaya koyar, temel kavramları yeniden tanımlar ve bunun arkasında da aşmayı düşündüğü problemleri sıralar. Aslında bu, bir âlimin belirsizlikleri giderip, problemi gezginliğe sürüklemekten kendi diyalektiği içerisinde tutarlı bir çözüme ulaştırma gayretinin en somut göstergesidir.

Eş'ârî aşmayı düşündüğü problemleri şöyle sıralar:

I. *Kur'ân'ı yorumlama*: Mu'tezile'nin hiçbir delile dayanmadan, âlemlerin Rabbi olan Allah'ın elçisinden ve O'nun takipçilerinden hiçbir rivayet nakletmeden Kur'ân'ı kendi görüşü açısından yorumlaması²⁹,

II. *Ru'yetullah*: Sahâbilerin rivayetlerini kabul etmeyen Mu'tezile'nin ileri sürdüğü delillerin tutarsızlığını delillendirme³⁰,

26 G. Deleuze f. Guattari, *Felsefe Nedir?*, Çev.Turhan Ilgaz, Y.K.Y. İst. 1993. s. 23.

27 Bkz; Eş'ârî, *Risaletün fi Istihşânî'l Havdi fi İlmi'l Kelâm*, Beyrut, 1952.

28 G. Deleuze/f. Guattari, *Felsefe Nedir?*, s.25.

29 Eş'ârî, *İbâne*, s.6.

III. *Şefaât*: Günah işleyenin mümin olup, onlar hakkında Peygamber (s.a.s.)'in şefaât edeceğini Mu'tezile'nin kabul etmemesi³¹.

IV. *Mu'tezile'nin, Kur'ân'ı beşer sözüne benzeterek yaratıldığını söylemesi*³².

V. *İnsanın hürriyeti problemi*³³.

VI. *Allah'ın sıfatları*: Mu'tezile Allah'a ilim, kudret gibi ayrı ayrı sıfatlar atfetmenin antropomorfist telâkkiye yol açmış olması bir yana dah da kötüsü O'na atfedilen sıfatların sonsuz olması gerekeceğinden dolayı, onlara göre Allah'ın özel bir ilim ve kudrete sahip olmak anlamında değil, yalnız kendi zatı gereği ilim ve kudrete sahip olduğunu öne sürmekteler. **Eş'âri**, buna karşılık Allah'ın sıfatlarının mevcut olup, Mu'tezile'nin görüşünü, bu sıfatların ezeli olduklarını ve O'nun cevherinden ayrı olmadığını belirterek temellendirmektedir.

VII. *Büyük günah işleyenin durumu*³⁴.

Mu'tezilî görüşlerin yanlış olduğunu söyleyen **Eş'âri**, böyle fikirlerden kurtuluşun imkânını, geleceği dışlamayan **Ehl-i Hak ve Sünnet**'in görüşünde bulduğunu söyler. Başlangıçta tam bir Selefi izlenimi veren **Eş'âri**, Mu'tezilî yöntemi de kullanarak **Ehl-i Sünnet**'i katı geleneğin dar kalıplarından çıkarmayı hedeflediği de görülmektedir. **Eş'âri**'nin kullandığı dil, değindiği konular ve oluşturduğu kavramlar, problemleri çözümleme biçimi hep birlikte düşünüldüğünde **Eş'âri**'nin Kelâm ilmindeki yeri daha iyi anlaşılabilir. **Eş'âri** söyleminin Kelâm ilminde oynadığı rol ve İslâm toplumundaki tarihsel tesiri düşünüldüğünde hiç kuşkusuz ki Onun, İslâmî düşüncenin inşasında önemli bir yere sahip olduğu kolayca anlaşılabilir.

II. Metodolojik Problemlerin Aşılması

Bir ilmi disiplini tarihte *oynadığı role* ilişkin bir bilgimiz olmaksızın anlamamız mümkün değildir. Kelâm İlmi'nin İslâm düşünce tarihi içerisindeki işlevini belirlemenin doğrudan İslâm düşünce tarihini ve bu tarihsel süreçte çeşitli değişim ve kültürel etkileşimleri ve bunların arka planında yer alan temel dinamikleri belirlemek ve anlamakla ilişkili olduğunu daha önce belirtmiştik.

Kelâm İlmi'nin doğuşuna etki eden değişik faktörlerden bahsetmek mümkün: İtikâdi konulara ilişkin dini metinlerin yorumu, siyasi ihtilaflar, diğer toplumların kültürleri ve dini inançlarının İslâm toplumuna girişi ve

³⁰ *A.g.e.*, s.12, 16-17. **Eş'âri**, *Makâlât*, s.212-219.

³¹ **Eş'âri**, *İbâne*, s.7, 64.

³² **Eş'âri**, *a.g.e.*, s.7, 16-34. **Eş'âri**, *Makâlât*, s.191-194.

³³ **Eş'âri**, *a.g.e.*, s.7, 42-52. **Eş'âri**, *a.g.e.*, s.230-236

³⁴ Bkz: **Eş'âri**, *İbâne*, s.5-10, 31-34.

Yunan felsefesi'nin müslüman topluma geçişini sağlayan tercüme hareketleri, bu faktörlerin bir kaçını oluşturmaktadır³⁵. Bunların içerisinde Kelâm'ın doğuşuna ve Kelâmî ekollerin oluşumuna etki eden iç sebeplerden bahsedecek olursak, kuşkusuz ki bizzat Kur'ân'ın İslâmî inançlar yanında değişik inançlara değinmesi ve onları hükümsüz kılan delilleri ihtiva ettiğini ilk başta söylememiz gerekmektedir³⁶. Bununla birlikte beşeri terminolojiye giren vahyin farklı yorumlamaya elverişli bir yapıda olmasını da vurgulamalıyız. Bunun en somut göstergesi değişik anlamları aynı ölçüde içeren metinlerin Kur'ân'da bulunmasıdır.

Hz. Peygamberin rihletiyle başlayıp Hz. Osman'ın şehadeti ile artarak ivme kazanan ihtilaflar tarafların Kur'ân ve Sünnet'e yönelmelerini ateşlemiş, ilk ihtilafların³⁷ ortaya çıkardığı siyasi-itikâdî eksenli tartışmalar ve dini metinleri yorumlamalar, gerçekte, siyasi farklılaşmanın ve çatallanmanın oluşumunu etkilemiştir. Böylece her fırka kendi duruşunu açıklamak için dini metinleri referans olarak bir meşruiyet alanı sağlama cehdine ma'tuf yönelimlere girmiştir.

Emevi ve Abbasi'ler devrinde İslâm devletinin sınırları doğuda Maveraünnehir, batıda İspanya'ya kadar uzandı. Bu fevkalade genişleme sonucunda bir çok unsurlar İslâm toplumuna girdi. Suriye ve Mısır'da Hristiyan ve Yahudilik hakim durumda iken İran ve Irak'da *Mecûsilik*, *Sâbie*, *Zerdüşti*, *Mazdekiye* ve *Seneviyye* gibi bir çok inanç biçimleri yaygın durumdaydı³⁸. Farklı bilgi evrenlerinin ve kültürel kodların bileşimi olan geniş mekânda bir arada yaşamının, yazılı ve sözlü iletişimin sonucunda kendini ağır ağır gösteren etkileşimin zemini hazırlanmıştı. Ne kadar İslâm'ın etkinliği kendini gösterse de İslâm'ı kabul edenlerin eski inançlarından tamamen sıyrılmaya ve bunların etkisinden kendilerini kurtarmaları kolay olamazdı. Çünkü bir insanın daha önceki inancını her ne kadar batıl olsa bile birden terketmesi oldukça güçtür.

Bu yabancı unsurlar kanalıyla İslâm toplumuna, daha önce kimsenin söylemeye cesaret edemediği teolojik meseleler sokuldu. Devletin çeşitli birimlerinde görev alan Hristiyan asıllı kişiler kendi bilgi evrenlerinde çokça tartışılmış olan dini problemlerin taşıyıcısı durumundaydılar³⁹. Bu dini akımları benimseyen veya bunların etkisiyle Kur'ân'î metinleri *okuma* yönelimleri heteredoks akımların çıkmasında önemli bir rol oynamış, bu akımları önlemenin çaresi olarak *akıl ve istidlâl* yoluyla çözümleme gücünü kendinde görenler İslâm inancını savunmaya

³⁵ Ebu'l Vefa Taftazânî *Kelâm İlminin Belli Başlı Meseleleri*, çev. Şerafeddin Gölcük, Kayhan yay. İst. 190, s.12-13.

³⁶ Kemal Işık, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, İ.F.Y. Ank. 1967, s.13.

³⁷ Eş'ârî, *Makâlât*, s.2-4.

³⁸ Kemal Işık, *a.g.e.*, s.34.

³⁹ *A.g.e.*, s.35.

girişmişlerdir⁴⁰ ki, bu savunma yöntemi ilkönce farklı adlarla anılmış Abbasi Halifesi Me'mun döneminde de Kelâm olarak adlandırılmıştır.

Fetihler; inanç ve epistemik kalıpların karşı karşıya gelmesinin en başta gelen aracıydı, bu yol, İslâm'a çeşitli bilgi ve inanç evreninden farklı kültürel öğelerin geçişini sağladığı gibi, bu, zaman zaman değişik kültürlerin sentezlenmesi şeklinde de kendini gösterir. Şüpheler ve özgüvenin kaybedilmesi, endişeleri derinleştirir, bu sebeble dini açıklama yöntemleri ve anlama biçimleri aynı sebeplerden dolayı şüpheyile karşılanırlar. Belli bir sürece muhtaç olan bu durum, *belli* bir inanca ve kültüre ait olan insanların bağlı buldukları değerleri yeniden tanımlamalarını gerektirir.

Siyasal olayların anlaşılmasız ve karışık mantığı İslâm toplumunu ciddi bir şekilde kamplaşmaya götürünce, toplum kendi iç tutarlığını kaybetmiştir. Değişik faktörler ekseninde odaklaşan açıklama modelleri teslimiyet tutumundan daha çok akıl öncelikli bir yöntemin doğmasını zorunlu kılmıştır. Öyleyse Kelâm İlmi'nin ortaya çıkmasının tutarlı açıklaması, meydana gelen olayların ve dini tutumların arka planını, içsel mantığını iyi tahlil etmek gerekmektedir. Olayları soyut olarak farklı bir zihni evrene taşımak ve eleştirmek *murettebatı meczup bir gemiyi okyanusa bırakmak gibidir*. Bir tarihi kesitin problemlerini bilmeden, söylenen sözleri mücerred bir şekilde almak doğru bir karara ulaşmamız için yeterli olmayıp sınırları belirsiz bir gezginliğe iter bizi. Problemlerin çıkış tarzına, belli bir dönemin etkileşim alanına göre oluşan zihniyet ve anlama biçimi bir diğerine göre farklılık gösterebilir.

Bir meselenin, oluşan zihniyet ve anlama durumuna göre bir müslüman bilginin Kelâmın'da dile gelmesi, onun söylemidir. Mu'tezilî ve Eş'ârî söylemde yer alan *atom parçalanmaz* ⁴¹ görüşü bunun en güzel örneğidir. Böyle bir görüş, itikâdî bir esas da değildir. Benzeri örneklerle bir ilmin gereksizliğini temellendirme cehdi çarpık bir bakışın göstergesi ve *amiyâne bir yöntemdir*.

Kur'ân bize yeter denildiğinde kastedilen nedir? Bununla ulemânın ve İslâmî ilimlerin gereksizliği amaçlanıyor, herkes Kur'ân'ı anlar ve yorumlar deniliyorsa, bu, kelimenin tam anlamıyla *protestanlıktır*. Ayrıca böyle bir anlayış, beraberinde bir çok yanlışlığı da getirir. Çünkü Kur'ân bir metindir, bu metni yorumlayan ve açıklayan işe insandır. Dini metinler bizden bağımsız, ancak içerikleri bizden bağımsız olmadıklarına göre bunların farklı yorumlanmaları mümkündür. Öyleyse Allah'ın muradına uygun olan bir yorum yapmak ve bir zihniyet oluşturmak zihni

⁴⁰ A.g.y.

⁴¹ Râzî, *Meâlim'ü Usulî'd Dîn*, çev. Nadim Macit. (Basılmamış), s.12-13, Şehristânî, *el-Milel Ve'n Nihal*, Beyrut, 1975, c.1/s.30-33.

birikintimizle doğrudan ilişkilidir. Bilgi birikimini ve tabakalaşmasını oluşturan şey ise entellektüel çabalar ve bunlara ad olan ilmi disiplinlerdir. Kur'ânî bir metnin yorumunun, o metinde kastedilene tam olarak yansıtılması bilgi birikintisi ile ilgili olduğundan dolayı Kur'ân, akla hatırı sayılır ölçüde yer vermektedir⁴². Ancak hemen belirtmeliyiz ki modern çağın akla yüklediği anlam ile Kur'ân'ın akla yüklediği anlam birbirinden farklı olup, modern düşüncenin akla yüklediği anlam, salt-akli verilerin gerçek olarak algılanması şeklindedir. Oysa İslâm düşünürleri içerisinde akla en fazla önem veren Mu'tezililer'i bile rasyonalist olarak tanımlayamayız⁴³.

Gadamer'in söyledikleri konumuz açısından oldukça önemlidir: "*Anlamayı ilk planda mümkün kılan peşin hükümler ya da yargılardır. Tarihsel te'sir ya da metnin etkili oluşuna ilişkin farkındalığımıza bağlıdır onlar. Bir dini metni tarihimizde oynadığı role ilişkin bilgimiz olmaksızın anlamak mümkün değildir. Bir metni anlamamız, tarihsel bir gelenek içindeki konumumuzdan ortaya çıkar ve bu, gerçekte, bizim tarihsel tesir ile ya da bizzat metnin etkili oluşu ile bağlıdır.*"⁴⁴ Tarihsel bir gelenek içindeki konumumuzu birtarafa bırakarak anlamayı salt-bireysel perspektife indirmemiz doğru bir yaklaşım olmadığı gibi, kişinin kendi perspektifini ve zihni birikintisini hiçe sayarak anlaşılacak şeylerin içinde kaybolmak da doğru bir yaklaşım değildir.

Râzi, bir metni anlamak kelimelerin ve dilbilimin, sarf-nahv aktarılmasına, eşanlamlılığın, mecazî kullanımın, kapalılığın, takdim ve tehirin, tahsisin ve neshin bilinmesine bağlıdır. Tüm bunların olmaması sanılan bir şeydir, sanılan bağlı olan ise zan ifade eder⁴⁵ demektir. Dini metinlerin subûtu kesindir, ancak o metni anlamlandırma insandan bağımsız olmadığından her zaman kesinlik ifade etmez.

Diğer taraftan metni anlamada *duruş da* önemlidir. Sözelimi itikadî konulara ilişkin olarak sahabe'nin son dönemlerinde **Ma'bed el-Cüheni**, **Geylân ed-Dimeşk**, **Yunus el-Esvâri** kaderle ilgili bir görüş ortaya attılar, bu, hayır ve şerri kadere bağlamayan bir anlayıştır. Böyle bir bakışın ortaya çıkışında önemli faktörlerden söz etmek mümkün olmakla birlikte, o dönemde iktidar, yapmış olduğu haksızlığı kadere bağlayarak zülmü kaderin bir gereği olarak göstermekte ve insanların buna mecbur olduğunu yaymaktaydı. Haksızlığı kadere bağlama, hayrı ve şerri takdirle ilişkilendirmeyen anlayışın çıkmasının nedenlerinden biri olduğu görülmektedir.

42 Bakara, 2/73-164.

43 A. Mahmud Suphi, *İslâm Düşüncesinde Ahlak Felsefesi*, Mısır, 1969, s.41-44.

44 Quentin Skinner, *Çağdaş Temel Kuramlar*, çev. Ahmed Demirhan, Vadi yay. Ank. 1991. s.25.

45 Râzi, a.g.e., s.24.

Emevi'lerin idarelerine dayanak yapacakları bir inanç sistemine ihtiyaçları vardı ve bu da olsa olsa ancak **Cebriye** inancı olabilirdi. Cebriye'den başka otoriteyi elinde tutabilecek ve karşı ayaklanmayı bastırabilecek başka bir inanç sistemi düşünülemez⁴⁶. Her şey Allah'ın takdirine bağlanıp insanın sorumluluğu yok sayılırsa iyi ve kötü ayırımının imkânı ortadan kalkar. **Abdumelik b. Mervân** cebri görüşü pekiştirmek için **Hasan el-Basri**'ye bir mektup yazmış **Kader ve Cebr** konusunda görüş istemiş. O da kaderi görüşe uygun bir cevap vermiştir⁴⁷. Emevi iktidarın Cebri görüşün yaygınlaşmasını istediğine dair elimizde şöyle bir referans bulunmaktadır: "**Abdumelik b. Mervân, Amr b. Said**'i öldürdüğü zaman kendi düşüncesini paylaşan bir fakih çıkıp şöyle demiştir: "*Mü'minlerin emiri, arkadaşınızı önceden Allah'ın yazılmış kazası ve değişmez emri ile öldürmüştür.*"⁴⁸ Böyle bir anlayışa tepki olarak ortaya çıkan Kadercilik ahlaki olmayan bir eğilime karşı siyasi-itikâdi bir duruşu göstermektedir.

Diğer bir açıdan, büyük günah işleyenin Kelâmî Ekollere göre durumunu çözemediğimiz zaman meselenin farklı boyutlarını daha somut bir şekilde görebiliriz. Önce şöyle bir soru ortaya atıldı: Müslüman toplum içinde büyük günah işleyen kişinin statüsü nedir? Büyük günah işleyen bir kimse gerçekten müslüman mıdır? Değilse, bizim onu hangi sınıfa sokmamız gerekir? Bu soruları ortaya atanlar **Hariciler**'di. Onların *mihenik noktaları* bu sorulardı. Bu mesele İslâm fırkaları arasında büyük bir tartışma konusu oldu:

I. *Hariciler*: Büyük ve küçük, mutlak surette günah işleyen kâfirdir. cehennemde ebedi olarak kalacaktır. Çünkü imân ile amel ayrılmaz bir bütündür: amel, imâni tamamlayan bir cüzdür. O halde amele mukârin olmayan bir imânın hiçbir kıymeti yoktur⁴⁹

II. *Mürjîe*: Dinin esası ve temeli imândır, amel değildir: günahlara imâna bir zarar gelmeyeceği gibi, yapılan taatında inanmayana bir faydası yoktur. O halde büyük günah işleyen mü'mindir.⁵⁰ Günahkârın layık olduğu cezayı açıklamaktan kaçınarak, bunu öldükten sonra Allah'ın onun hakkında vereceği hükme bırakmayı daha uygun görmüşlerdir.

III. *Ehl-i Sünnet*: Şirkten başka bir büyük günah işleyen kimse mü'mindir. İşlediği büyük günah kendisini imândan çıkarmadığı gibi küfre

46 A. Mahmud Suphi, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk Felsefesi*, s.132.

47 Şehristâni, a.g.e., 1/47.

48 İbn Kuteybe, *el-İmâme Ve's siyâse*, Kahire 1904, c.2/s.41.

49 Kemal Işık, a.g.e., s.31; Toshihiko Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı*, çev. R. Ayaz, İst.1984, s.56; Eş'âri, *Makâlât*, s.118; Cüveyni, *el-İrşad ila Kavâli'l Edille fi Usûli'l İtikad*, Mısır, 1950, s.386

50 Kemal Işık, a.g.e., s.31; Toshihiko Izutsu, a.g.e., s.56-57; Eş'âri, *Makâlât*, s.135-136, Şehristâni, a.g.e., c.1/s.140.

de sokmaz, çünkü hala kendisinde imânın esasını teşkil eden tasdik mevcuttur,⁵¹ o sadece işlediği günah nisbetinde ceza görecektir.

IV. Mu'tezile: Amel, imânın bir parçasıdır; mü'minler, münâfıklar ve kâfirler hakkında varid olan hükümler büyük günah işleyen kimse hakkında uygulanamaz, çünkü böyle insanlar mezkûr hükümlerin kapsamına girmemektedir. O halde bunların durumuna uyan bir başka hüküm vermek lazımdır ki, bu da, büyük günah işleyenin ne mü'min ne ede kâfir olduğudur⁵².

Harici'lere niçin siz Allah'ı, peygamberi ve dini tanıyan kimseyi bir günah işler işlemez tekfir ediyorsunuz, şeklinde bir soru yöneltildiğinde onlar: "bunu Allah'ın Kelâmı'ndan çıkarıyoruz, sözgelimi: "imânı inkâr edenin bütün işi boşa çıkar"⁵³ "Sizi yaratan O'dur, ama bazılarınız kâfir bazılarınız mü'min"⁵⁴, ayetlerinde Allah küfür ile imân arasına üçüncü bir kavram koymamıştır. Allah'ın emirlerini yerine getirmeyen kişi imânını boşa çıkartmıştır"⁵⁵ derler. Diğer ekoller ise yine Kur'ân'a dayanarak bu görüşün hatalı, kendi görüşlerinin doğru olduğunu söylerler. Hatta çoğu zaman aynı ayetleri delil olarak kullanırlar. Öyleyse birinci problem **Kur'ân ve Sünnet**'i anlama sorunudur. Bu da doğrudan müslümanın zihni birikintisi ile alakalıdır.

Allah'ın muradının ne olduğunu bilmek, O'nun rızasına ulaşmak hem dini hem de düşünsel akımları bilmekle gerçekleşir. Aksi takdirde Osmanlı'nın son döneminde olduğu gibi tamamen din karşıtı olan modern felsefenin parametrelerini Kur'ân'da ararız ki⁵⁶, bu, gerçekte sadece dini metinlerin bilinip, diğer düşünce akımlarının bilinmemesinden dolayı düşülen bir hatadır, böyle bir hata İslâmî terminolojiyi bozmak, en azından dini çarpıtmakla kesışmektedir.

Müslümanlar daha Emeviler devrinde değişik kültürlerle itgilenmeye başladılar. Müslümanlar arsında hızla gelişen ilim hareketlerinin ağırlık merkezi Bağdat oldu. **Mansur**'un halifeliği zamanında (137/754) başlayan tercüme hareketleri hızla gelişti. Özellikle (H.198/813)'de **Me'mun**'un halife olmasıyla *Yunanca*'dan, *Pehlevce*'den ve bilhassa *Süryanice*'den *Arapça*'ya bir çok eserler çevirildi. Daha sonra H.217/832'de Me'mun tarafından kurulan *Beytü'l Hikme*'nin de bu alanda büyük rolleri oldu⁵⁷. H. 232/846'da halife olan **Mütevekkil** tarafından da

⁵¹ Kemal Işık, a.g.e., s.31: Eş'ârî, *Makâlât*, s.266-267, Ahmed Saim Kılavuz, *İmân-Küfür Sınırı*, Ma'rifet yay. İst. 1990, s.46-48.

⁵² Kemal Işık, a.g.e., s.32, Ahmed Saim Kılavuz, a.g.e., s.86-87: Kâdi Abdulcebbar, *Şerhu'l Usûli'l Hamse*, Kahire, 1965, s.702.

⁵³ Maide, 6/5.

⁵⁴ Teğabun, 64/2.

⁵⁵ Toshihiko Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı*, çev. S. Ayaz, İst. 1984, s.56-57.

⁵⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken yay. İst. 1992, s.40-44.

⁵⁷ M.G.S. Hodgson, a.g.e., c.1/s.381.

bu hareket destek gördü. Tercüme edilen eserlerle birlikte değişik kültür kodları ve inanç öğeleri İslâm toplumuna girdi. Müslüman biginlerin, bu karmaşık fikri ortamda dini esasları savunuları esnasında hakim durumda olan ve yoğunluk kazanan bir zihniyetten etkilenmeleri doğaldır. İslâm dini ile feleseyi uzlaştırmaya çalışan ve kendisini aşırı derecede felsefi cereyanlara kaptıran ekol, Mu'tezile olmuştur.⁵⁸ Büyük bir ölçüde Yunan felsefesinin etkisi altında kalmış, görüşlerinin ekserisi bu felsefenin karışımından meydana gelmiş ve bu da tabiatıyla İslâm kültüründe büyük izler bırakmaya sebep olmuştur.

Bir müslüman bilginin söyleminin tarihsel süreçte oynadığı rol ve te'sir önemli olup, bir söylemin değeri de hangi ölçüde faydalanmaya haiz bilgi sunduğu ile eşdeğerdedir. Diğer inançları ve felsefi akımları anlamak, İslâm inancını savunmanın ilk basamağını teşkil etmektedir. Bir düşünce akımının problemlerini ve temel dinamiklerini bilmeden eleştirmek, gerçekte o düşünceyi büyük ölçüde kabul etmek anlamına gelmektedir.

Bir kelâmcının gayesi akide oluşturmak değildir. Onun gayesi İslâmî bir perspektifle İslâmî terminoloji oluşturmak, bir düşünce biçimi ve zihniyet inşa etmektir. Meseleye böyle bakılmadığı takdirde iki boyutlu hataya düşülebilir:

I. Mütekellimin söylediği her şey akide kabul edilir.

II. Kelâm ilmi dondurulur: Aynı konuları, değişik sözcüklerle anlatmaktan öteye geçmeyen tekararcılığa düşülür.

Kur'an'ın akide olarak belirlemediği bazı hususları Kelâmcıların inanç haline getirmeleri ve bunların aynen topluma yayılması, bizzat akide ile, o inanç esasının yorumuna ilişkin *vesail*'in bir ayırımı tabi tutulmamasından dolayıdır. Bunun bir çok örnekleri bulunmasına rağmen bir kaçını zikretmemizin yeterli olacağını düşünüyorum. Bakillâni, *İn'ikas-ı Edille*'yi kabul etmekle kalmamış, bu delili inanç esası hükmünde görmüş, bu delilin çürütülmesini imâna ilişkin bir akidenin çürütülmesiyle aynı saymıştır⁵⁹. Yine Ehl-i Sünnet *a'razların cinsleri değişiktir*, diye ittifak etmiş, *a'razların hepsi bir cinstir ve bütün a'razlar hareketlidir*, diyen Mu'tezilî **Nazzam**'ı tekfir etmiştir⁶⁰. Diğer bir örnek Ehl-i Sünnet bilginleri, *yerin vukûf ve sukûn halinde olduğu, sadece zelzele gibi geçici ve iğreti sebeplerle hareket haline geçtiği konusunda ittifak etmişlerdir*⁶¹. Bunların hiçbirisi dini bir metne dayanmıyor, hiçbir ilmin veya bilginin söylemi evrensel olmayıp, evrensel olan sadece Allah'ın vahyidir.

58 A.g.e., c.1/s.409.

59 İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm'i Kelâm*, Umran yay. Anak. 1981, c.1/s.51.

60 Eş'ârî, *Makâlât*, s.350-353. Abdülkahir el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı. Diyanet Vak. Yay. Ank, 1991. s.257. Eş'ârî, *Makâlât*, s.226-227.

61 Abdülkahir el-Bağdâdî, a.g.e., s.258; Eş'ârî, a.g.e., s.452-453.

Allah'ın varlığı ve birliği bir inanç esasıdır, ancak Allah'ın varlığını ve birliğini hareket delili ile açıklama *Kelâm*'dir. Bir âlim hareket delilini Allah'ın varlığını ve birliğini açıklamada kullanabilir. Ne varki burada inanılması gereken husus, Allah'ın varlığı ve birliğidir. Bir başka bilgin *hareket* deliliyle Allah'ın varlığını ve birliğini açıklamayı rahatlıkla eleştirebilir⁶². Çünkü hareket delili bir inanç değil, bir bilginin inanç esasını açıklama yöntemidir.

Ebu Said Küllâb ile başlamış olan Sünni Kelâm çalışmaları **Eş'âri** ve **Matûridi** ile gelişerek ekolleşmiş, böylece Mu'tezilî Kelâm'ın yanısıra birde Sünni Kelâm ortaya çıkmış, başlangıçta selefi söyleme yakın olan **Eş'ârilik** giderek bundan uzaklaşmış **Gazzâlî**'den sonra da felsefileşmiştir.

Mütেকaddimin döneminde Kelâm İlmî'nin konusu tevhid, imân, küfür, insan fiilleri ve Allah'ın sıfatları olduğu halde Mütעהahirin döneminde Kelâm İlmî'nin konuları oldukça değişmiş ve genişletilmiştir. Bilinme özelliğine sahip olan, bilginin objesi olan her şey bu ilmin konusu olmuştur. Bir başka deyişle Kelâm'ın konusu *mevcud* ve *ma'lum* kavramlarıyla anlatılmıştır⁶³. Bilgi alanına giren varlık, bilginin objesi olan her şey Kelâm'ın konusudur. Zihnin dışında varlığı olsun veya olmasın bilinmek şanından olan ve bilinebilen her şeyin Kelâm İlmî'nin alanına girdiği anlaşılmaktadır.

Tarihsel bir dönüşüm olarak adlandırabileceğimiz modern çağ ve bu süreçte ortaya çıkan yeni fikir ve felsefe karşısında yetersiz kalan Kelâm İlmî'nin yerini başka ilimler almışlardır. Yer değiştirmenin farklı sebeplerinden bahsetmek mümkün: İnsan hayatını bilimsel bir temele oturtmak, her şeye sadece bilimle çare bulmak, örneğin toplumsal sorunları sosyoloji vasıtasıyla çözme düşüncesi söz konusu nedenlerin başında yer almaktadır. Bir başka deyişle *teolojinin* yerini *sosyoloji* almıştır. Modern toplum gerçekliği değil, dinin kendisi de sosyolojik açıklamaya tabi kılınmıştır. Böylece dini tanım sadece safdışı bırakılmakla kalmamakta, kendisi de açıklanmaya tabi kılınarak indirgemeci bir yaklaşım sergilenmektedir⁶⁴. Modern çağın bu özelliği yeterince irdelenmediğinden *Yeni İlm-i Kelâm* geliştirilememiş, İslâm'a yöneltilen tenkit ve itirazlara münferit cevaplar vermekten öte bir şey yapılmamıştır. Ancak şunu belirtelim ki son zamanlarda İslâm dünyasında yapılan çalışmalar ümit verici bir boyut göstermektedir.

Kelâm İlmî'nin çözülemeyecek problemleri, metafizik konuları açıklamaya çalışıp, hiçbir sonuç elde edemeden boş bir uğraşın cesaretini gösterdiği şeklindeki eleştiriye gelince, öncelikle metafizik kavramı ve

62 Mehmed Aydın, *Din Felsefesi*, 9. Eylül Üniv. yay. İzmir, 1987, s.14-75.

63 Cürcânî, *Şerhu'l Mevâkıf*, Tahran, h. 1370, c.1/s.40-41; Taftazânî, *Şerhu'l Mekâsîd*, Beyrut, 1979, c.1/s.173.

64 Nuray Mert "*Laik Cumhuriyetin Resmi Bilimi: Sosyoloji*", *Dergah*, c.III, Ocak 1993, s.35.

içerğinin tahlil edilmesi gerekmektedir. İslâm düşüncesinde Kur'ân'a dayalı olarak üç ayrı bilgi alanından bahsedilir: *Mutlak Âlem* (Mutlak Gayb), *Metafizik Âlem*, *Olgusal Âlem*. Mutlak âlemle ilgili insanın hiçbir bilgi yetisi yoktur. Gayb âlemi, ancak vahiyle bilinir. Allah'ın Zât'ı, ahiretin mahiyeti gibi. Oysa metafizik âlem, hem vahiyle hem de bilgi yetisiyle bilinir. Allah'ın varlığı ve birliği, ahiretin varlığı gibi. Olgusal âlem ise tamamen beşeri alandır⁶⁵. Mutlak gayb alanına giren konular üzerinde konuşmayı Kur'ân eleştirmektedir. "Gök gürültüsü övgüsüyle, melekler de korkusuyla O'nu tesbih ederler. Yıldırımlar gönderir de onlarla dilediğini çarpar. Allah'ın cezası pek çetin olduğu halde, onlar hala O'nun hakkında tartışmaktadırlar"⁶⁶. Bu ayeti **Şehristani** şöyle yorumlar: Bir topluluk Allah'ın Zât'ı hakkında düşünerek fiillerindeki tasarrufu konusunda tartıştı. Allah, bu ayetle onları korkuttu. Böylesi bir tartışmadan onları men'etti⁶⁷. Kur'ân hem Allah'ın Zat'ı hakkında konuşmayı hem de konuşma biçimini kınamaktadır. Kelâmcılar, Allah'ın Zat'ı hakkında değil, metafizik konularda konuşmuşlardır. Çünkü insanın bu âleme ilişkin bilgi yetileri vardır.

Râzî, dini hükümler konusunda gelen ayetlerin altıyüzden az olup, diğer ayetlerin tevhid, mübuvvet, batıl tanrılara tapanlara red ve tahrif edilmiş dinlere inanan toplumlarla ilgili olduğunu söyler⁶⁸. Kur'ân ilk ve son din olan İslam inancını doğru tutmanın önemini, ilahi dinlerin tarihi serüvenini öz olarak nazara arz ederek vurgular, doğru bir inançtan kaymanın olumsuzluklarını ve sebeplerini dile getirerek uyarır. Bunu soyut bir dille değil, somut modeller takdim ederek tahrife ve *anlam sapmasına*, *dünyevileşmeye kaymanın belirgin özelliklerini zikreder*.

Allah'ın varlığına ve birliğine ilişkin olarak yaratılan varlıklara nazarı öneren Kur'ân acaba neyi amaçlamaktadır? "Devenin nasıl yaratıldığına, semanın nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine"⁶⁹ bakmamızı isteyen; "öğüt almak ve şükretmek isteyen için gecenin ve gündüzün peşpeşe geldiğini"⁷⁰ söyleyen Kur'ân, *nazar* ve *tefekküre* acaba hangi anlamı yüklemektedir? Peşpeşe gelen gece ve gündüz insanın hakikate ulaşması için bir *gösterge* ise, insanın, bu göstergelerin -ayetlerin- ne anlama geldiklerini bilmeye çalışması gerekmez mi? Vahyin sunduğu kalıplar üzerine bir anlayış inşa etme vahyi ve kainatı doğru tevیل etmeye bağlı olduğu gibi, keza, diğer inançlara ve kültürlere karşı *varolmanın* en geçerli yolu da kendi değerlerini en sağlıklı bir biçimde temellendirmekle ilgilidir.

65 Alparslan Açıkgenç, *Bilgi Felsefesi*, İnsan yay. İst. 1992, s.269-272.

66 Ra'd, 13/13.

67 Şehristani, a.g.e., c.1/s.37.

68 Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, c.1/s.308.

69 Gâşiyye, 88/20-24.

70 Furkân, 25/62.

Hepimizin bildiği "Hâmd âlemlerin Rabbi Allah'adır." 71 ayetini okuduğumuz zaman, bununla bilmenin ontolojik ve metodolojik temellerini bilmeye bir gönderme yapıldığını anlamak mümkün görülmektedir. Hamdeden insan, övülen Allah'tır. Hemen arkasından *Rabbû'l âlemin* şeklindeki izafet terkibi bir âlemin varlığını, ancak bunu belirleyen Rabb olan Allah olduğunu söyler. Böylece *-Allah-âlem-insan-* ilişkisi karşımıza çıkmaktadır. Hamdetme durumunda olan insan; kendisinin âlemdeki yerini, Rabb olan Allah'a karşı sorumluluğunu düşünmek zorundadır. Böyle bir problemi Kur'ân ve Sünnet esas olmak üzere, diğer bilgi kaynaklarından ve kuramlardan faydalanarak anlama çehdine giren insan, Allah'ı her türlü noksanlıktan tenzih ederek varlık probemini açıklamaya çalışıyorsa bu durumda suç; düşünen insanda mı, beşeri terminolojiye giren vahiy dilinin yoruma elverişli olmasında mı, yoksa böyle bir çabaya ad olan ilimde midir?

Kelâm İlmi'nin en aşırı şekilde eleştirildiği dönem Mu'tezili Ekol'ün iktidar olduğu zamana rastlar. Özellikle geleneğe bağlı olan **Ahmed b. Hanbel** ve iktidar arasında Allah'ın Kelâmı'nın mahluk olup-olmaması problemi üzerinde tartışmalar odaklaşmış. Kur'ân'ın mahluk olduğu görüşünü dayatan iktidar, bir çok bilginin eleştirisine ma'ruz kalmıştır. İktidarın, farklı düşünenlere karşı baskı, tehdit ve tehcire varan yaptırımlara girişmesi İslam toplumunda ciddi tepkilere neden olmuş. geleneği benimseyenler yeniden gündeme gelmişlerdir⁷². Eş'âri, Mu'tezile'den ayrılarak, geleneği dışlamayan bir bakış açısıyla Kelâm İlmi'nin gelişmesine önemli bir katkıda bulunmuştur. Kelâm ilmi İslam düşünce yapısında önemli bir yer edinmiştir.

Her tarihsel kırılmada nasırlık, karşıt bir kültürün etki alanına girmiştir. Allah'ı denetlemek için akıl, tabiatı denetlemek için de bilim modern düşüncenin mistifiye ettiği iki değişmez kriter olmuştur. İslam toplumuna geçişi *özel bir yöntemle, özel bir durumun değişimi* ve modernleşmesi şeklinde gerçekleşmiştir⁷⁸. Değişim ve modernleşmeye en açık olanlar lafızcı olan ehl-i zahirdir. Nazarı ve hikmeti sırası gelmeyecek şekilde geriye atmak lafızcılık ve şerhiciliği öne çıkartmış modern düşünce karşısında edilgen olmayı kaçınılmaz kılmıştır. Zira pozitivist akımın *ilerleme-düzen-bilimsellik* ilkeleri doğrultusunda din yorumlanmış. İslam'ın ilerleme'ye mani olmadığına dair fetvalar verilmiş⁷⁹, ancak ilerlemenin neyi ifade ettiği yeterince sorgulanmamıştır. Fıkhi iç kavrayıştan pratik alana hapseden son Osmanlı iktidarlara, düşünceyi sırası gelmeyecek şekilde

71 Fatıha, 1/1.

72 M.G.S. Hodgson, *a.g.e.*, c.1/s.409.

78 Levent Köker, *İki Farklı Siyaset*, Ayrıntı yay. İst. 1990, s.34-36. Ahmet Çiğdem, *Aydınlanma Felsefesi*, Ağaç yay. İst. 1993, s.11.

79 Mürteza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, İnsan yay. İst. 1986, s.16, 246-249.

geriye atınca, farklı kültürel öğeleri bizzat kendi elleriyle topluma dayatmak zorunda kalmışlardır.

İbn Rüşd, "insanların tabiatı tasdik yönünden birbirinden üstün ve farklıdır, bazıları burhanla, diğer bazıları aynı hükümleri cedeli sözlerle, öbür bazıları ise iknai sözlerle tasdik eder."⁸⁰ dedikten sonra bu görüşünü şu ayetle delillendirir: "İnsanları Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle ve güzel tartışma ile davet et"⁸¹ ayetindeki yönemsel sıralamayı, insanların anlama ve tasdik yönünden farklı oluşlarıyla ilişkilendirmektedir. Hikmeti felsefe, cedeli Kelâm'la, güzel nasihatı da selefi medodla karşılar, delil ve burhana dayanan bir yöntemin sırf öğüt çerçevesinde kalan yöntemden daha az hatalı olacağını vurgular⁸². **İbn Rüşd**'ün bu bölümlemesi ve bir yöntemin delil ve burhana dayanması gerektiğine dair görüşü tutarlı, ancak Kelâm İlmi'ni cedelle sınırlandırması doğruyu yansıtmamaktadır. İslam düşünce tarihi içerisinde *Kelâm*, *cedel* ilmi olarak tanımlanmış, ne var ki bu, hem imânı hem de mü'mini aklı-mantukî deliller çerçevesine almak olur ki, bu, hem mantığın katı kurallarıyla sınırlanmış hem de hikmeti hedeflememiş ve dünyevileştirilmiş bir ilim karakteriyle örtüşen bir tanımlamadır.

Gerçekte cedel tartışma yoluyla rakibi ilzam etmeye muktedir olmak veya ekollerin kendi çıkarımlarının geçerliliğini tutarlı görünen önermelere dayandırarak yaptıkları açıklamalardır. **Aristo**, cedeli bir yöntem ve yol olarak tanımlarken, **İbn Sina** bir sanat olarak tanımlamaktadır. Hatta cedel, kıyasın bir çeşidi olup, kesinlik ifade etmez, denilmektedir⁸³. Cedel, Kelâm ilminde bir yöntemdir, bizzat ilmin kendisi değildir. Kur'ân'ın kalble ilgili öngördüğü akıl, vahyin ışığında hikmete ulaşmanın en güzel yoludur. Gerçekte hikmet, hakikate ulaşmanın yollarını ve sınırlarını bilmeyi simgelemektedir. İslamî ilimler içerisinde bunu en güzel bir biçimde gerçekleştiren de kelâm ilmidir.

Hikmet, insanî takat ölçüsünde olması gerektiği biçimde eşyanın hakikatından söz eden bir ilimdir⁸⁴. Akli kuvve'nin cerbeze ve gabevet gibi iki aşırı uç'a gitmeden eşyanın hakikatini gereği gibi bilmek, hikmettir. İlmi Kelâm, akli dışlamadan, delil ve burhana dayanan, delil getirme yönetimine ve sanatına değer veren bir ilim olması açısından gerçek anlamda hikmetle örtüşen bir ilimdir.

Ali Sâmi-en-Neşâr, İlmi Kelâm'ı Kur'ân'ı anlama çabaları içerisinde en başta gelen bir disiplin olarak görüp, evreni yorumlamada da müslümanlara en parlak tarzda gerçek bilgiyi elde etme yolunu öğreten; bilgi, varlık ve insanın varlık içindeki yeri gibi problemleri sistematik bir

80 İbn Rüşd, *Felsefe ve Din ilişkileri*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergah yay. İst. 1985, s.103.

81 İsrâ, 16/125.

82 İbn Rüşd, *a.g.e.*, s.108-112.

83 Cürçânî, *Ta'rifat*, s.66, İbn Manzûr, *Lisanu'l Arap*, Beyrut, Ts. c.11/s.103.

84 Cürçânî, *a.g.e.*, s.91.

şekilde ele alan bir ilim ve müslümanların en onur verici bir faaliyeti olarak tanımlamaktadır⁸⁵.

İslam dünyasında yapılan felsefe tanımı parantez içine alınırsa gerçekte İslam'ın felsefesini yapanın Kelâmçı'lar olduğu net bir şekilde görülür. Eş'âri değişik felsefi akımlardan habersiz ve mahalli sınırlar içerisinde kalanların böyle bir faaliyete karşı çıkmalarını şöyle açıklamaktadır: "*Cehaleti ve taklidi kendilerine sermaye edinenler...*"⁸⁶. Bunlar, avami bilgiyi, daima canlı tutmuş, popüler ilgileri dirence geçirmiş ve İslam düşüncesinin gerilemesinde önemli rol oynamışlardır.

III. Kelâm İlimine yönelmenin Güzelliği

- *Risaletün Fi İstihşani'l Havdi Fi İlmi Kelâm*^X -

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun. O'nun selat ve selamu Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v)'in yakınlarının ve tüm takipçilerinin üzerine olsun.

İmam Cemalud-din Ebu'l Hasan b. İbrahim b. Abdillah el-Kureysî kendi eliyle yazdığı rivayet izin belgesinde -icazette- şöyle demektedir: "Biz: Fakih, **İmam ve Alim olan Fahrud-din Ebu'l Mavsili'ye**, benimde hazır bulunduğum bir sırada sekiz Şevval altıyüzüncü yılın salı gününde **Bağdat**'ta çarşı mescidinde¹ hadis okunmaktaydı."

Bu arada kendisine şöyle bir soru soruldu: "beşyüz yetmiş üç yılında Selam -Bağdat- şehrinin doğusunda bulunan ve ribat **el-berbehiriyye**² diye bilinen yerde hadis arzettiğin günde Bağdatlı güvenilir **İmam Ebu Mansur el-Mübarek İbni Abdillah İbni Muhammed**'e hadis okudun mu?" O da hadis okuduğunu kabul etti, doğruladı.

Ben **İbnu'l İhve**³ diye bilinen **Şeyh, İmam, Hafız Cemalud-din Ebu'l Fazl Abdurrahim b. Ahmed İbni Muhammed İbni Muhammed, İbni İbrahim İbn Halidim?** Beşyüz kırkiki yılında Mazaren'deki evinde kendisine hadis okuyuşum esnasında **Şeyh Ebu'l Fazl Muhammed b.**

⁸⁵ Ali Sami en-Neşâr, *Neş'etü'l Fkri'l Felsefi Fi'l İslam*, Kahire, 1988, c.1/s.390-400.

⁸⁶ Eş'âri, *Istihşan*, s.1.

X Bu bölüm zikredilen Risale'nin, Kelâm İlmi'nin savunusuna bir örnek olarak sunulan bir çevirisidir. İngilizce dipnotları l'den başlanarak verilecektir. Zaman zaman tarafımızdan yapılan açıklamalar Ç.N. şeklinde gösterilecektir.

¹ Yani O'nun mescidinde, *bu*, *Onun* olarak adlandırılabilir. Çünkü *O* mescitte ibadet etmeyi ve ders vermeyi alışkanlık haline getirmiştir.

² Ribat; bir çeşit dini mekan. Bu konuda bkz: *The Enceeylopedia Of Islam*, ve *Hand Worter Buch des Islam*, Ribat Mad.

³ İhve yerine *uhuvve* de denilebilir.

Yahya en-Natili bize şöyle bildirmiştir⁴ : Ebu Nasr Abdulkerim b. Muhammed b. Harun er-Şirazi Ali b. Rüstem yoluyla Ali b. Mehdi'den şöyle aktarmıştır: Biricik Şeyh, Şeyhlerin Şeyhi Ebu'l Hasan Ali b. İsmail el-Eş'âri'nin şöyle söylediğini işittim⁵ :

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun. O'nun selamı Nebi Muhammed (s.a.v)'e, tertemiz yakınlarına, ashabına ve seçilmiş önderlerine olsun.

İnsanlardan bir gurup⁶ bilgisizliği kendilerine sermaye yaptılar. Dini konuda araştırmak ve düşünmek kendilerine ağır geldi. Taklide⁷ ve basitliğe yöneldiler. Dinin temel ilkelerini araştıranları ayıpladılar, onları sapıklıkla nitelendirdiler. Sandılar ki *hareket, sukûn, cisim, a'raz, renkler, oluşlar*,⁸ *cûz, tafra*⁹ ve *Sıfat-ı Bari* konularında konuşmak bid'at ve sapıklıktır.

Kelâm İlmî'ni eleştirenler: "Bu konuları konuşmakla hidayet ve irşad yapılmış olsaydı Hz. Peygamber (s.a.v), halifeleri ve ilk takipçileri mutlaka konuşurlardı. Zira Nebi (s.a.v) dini konularda ihtiyaç duyulan her şeyi rihletinden önce mutlaka konuşmuş, yeterince ve açık şekilde belirtmiştir. O müslümanların dini konularda ihtiyaç hissettikleri, kendilerini Allah'a yaklaştıracak ve buğzundan uzaklaştıracak hiçbir sözü terketmemiştir." derler.

Keza, Kelâm'la ilgili söylediğimiz meseleler hakkında bir rivayet bulunmasından anlıyoruz ki, bu konularda konuşmak *bidat*, araştırmak ise *dalalettir*. Eğer iyi olsaydı Nebi (s.a.v), yakınları ve ashabı bu konuları boş bırakmaz ve mutlaka konuşurlardı. Onların konuşmaması şu iki durumdan ayrı düşünülemez: *Ya bildikleri halde o konuda susmuşlardır. Ya da bilgileri yoktu, aksine onlar bu konuda cahillerdi.* Şayet bilip bu konuda konuşmamışlarsa bize düşende onlar gibi konuşmamaktır. Kelâmî konuları terkettikleri gibi bizde düşen aynı şekilde terketmektir. Eğer Kelâm dinle

⁴ Dini dilde bize şöyle anlattı diye ifade delir.

⁵ Bu isnad, yahut da isimler zinciri h. 324 yılında vefat eden Eş'âri'ye kadar doğrudan getirmemiz için uzun görünmemektedir. Belkide güvenilir bir isnad olduğundan bazı isimler düşürülmüştür.

⁶ Katı gelenekçiliğin temsilcileri...Bazı Hanbelî'ler.

⁷ Araçadaki *taklid* kelimesi, sorgulamaksızın bir başkasının otoritesini kabul etmektir. Bu kelime çin daha önce zikredilen ansiklopedilerin *taklid maddesine* bakılabilir.

⁸ Araçadaki *elvan* ve *ekvan* şu anlama gelir: Abdülkahir el-Bağdâdî, *Usûli'd Din*, s. 40'da *elvan* ve *ekvan* oluş ve ilintilerin iki ana bölümüdürler. Dolayısıyla bu kavramlar basitçe, ilintilerin çeşitli şekilleridir dedikten sonra *O*, a'razları birinci ve ikinci dereceye ayırmaktadır. Birinci bölümde oluşların, hareket, sukûn, terkiib, v'az, ikinci bölümüne, renk,ses, sıcaklık, soğukluk ve niteliklerin girdiğini belirtir. (Ç.N)

⁹ Tafra; sıçrama anlamına gelir. Bu İbrahim en-Nazzam'ın atlama/sıçrama kavramına benzemektedir. Buu konuda bkz: Tritton, *Kelâm*, s.93 ve *Mezheb el-Tafra İndel Müslimin'ın Araçça'dan Almançaya* çevirisi olan, *Beitrag Zur Islamischen Atomenlehre*, s.12-141.

Tafra: Hareket eden şeyin bir noktadan diğerine sıçrayarak gimesi ve bu sırada iki nokta arasında yer alan diğer noktalarıda aşmasıdır. (Ç.N)

ilgili olsaydı, onlar konuşmamayı seçmezlerdi. Şayet onlar bu konuda bilgisizseler bizimde onlar gibi bilgisiz olmamız gerekir. Şayet dinden olsaydı onlar bu konuda bilgisiz olmazlardı. O halde her iki durumda da Kelâmî konularda konuşmak *bidat*, bu konularla uğraşmak da *sapıklıktır*. İşte bunlar. *Usûli'd Din* konusunda görüş belirtmeyi terkedenlerin getirdikleri delillerin tümüdür.

Eleştirileri üç şekilde cevaplayabiliriz:

I. Peygamber (s.a.v)'in "bu konuları¹⁰ araştıran ve konuşan kişiyi bidatçı ve sapık kabul edin" de demediğini hatırlatarak soruyu geri çevirmektir. Size göre Peygamber (s.a.v)'in konuşmadığı bir şey hakkında sizin konuşmanız, bidatçı ve sapık olmanızı gerektirir. Üstelik siz, O'nun sapık görmediği kişiyi sapık görmektesiniz.

II. Onlara Nebi (s.a.v)'nin *cisim, a'raz, hareket, sukûn, cüz, taфра*¹¹ konularında -bunların hırbiri hakkında tek tek konuşmasada- Kelâm'ın konusu olarak söylediğimiz hususların cahili olmadığını belirtilmesidir. Sahabi'nin fakih¹² ve bilginleri de böyledir. Ayrıca sınırlı bir şekilde söylediğimiz bu meselelerin asılları -kökleri- detaylara girmeksizin Kur'ân ve Sünnet'de hepsi bulunmaktadır.

III. Hareket, sukûn: Bu ikisi hakkında söylenenlerin aslı Kur'ân'da bulunmaktadır. O ikisi tevhidin göstergeleridirler. *Toplanma ve ayrılmada* böyledir. Yüce Allah, dostu İbrahim (a.s)'ın kıssasında bu hususu bildirmektedir. Kıssa'da ay'ın, güneşin ve yıldızların yok olması, bir yerden bir yere hareket ettirilmesi¹³ olayında Allah hakkında hareket ve Sukûnun caiz olmadığına ilişkin delil bulunmaktadır. Bir yerden bir yere geçişi ve yok olması caiz olan bir varlığın ilah olması mümkün değildir.

Kelâmî konuların Kur'ânî ve Nebevî dayanakları bulunmaktadır. Tevhid'in asılları hakkındaki *söz* Kur'ân'dan alınmıştır. Zira Allah: "Eğer gökte ve yerde Allah'tan başka ilahlar olsaydı, elbette ikisi de bozulup giderdi." (Enbiya, 21/22) buyurmaktadır. İşte bu, Allah'ın *bir* olduğu ve ortağı olmadığı delilini belirten sözün özüdür¹⁴.

Tevhid konusunda *teğalub* ve *temânu* delilleriyle ilgili olarak Kelâmcılar Allah'ın şu ayetine dayanırlar: "Allah hiçbir ilah edinmemiştir. O'nunla beraber hiçbir ilah yoktur. Öyle olsaydı her ilah kendi yarattığını

¹⁰ Kelâm, ikinci paragrafta ifade edilen konular kapsar.

¹¹ Taфра hakkında daha önce kısa bir açıklama ve kaynakça gösterildi.

¹² Normal konuşmada benzerleri arasında *fikh* görülmez. Belki burada *fikh*'ın eski anlamı çıkarılabilir. Yani dini problemler içinde ele alınabilir. Fikh kavramı, esata dini içgörü ve idrak anlamına geliyor ve beraberinde de eylem duyarlılığı taşıyor. Konuşanın sözündeki maksadı anlamak, gizli bir ma'nayı kavrama anlamlarını içermesi açısından, bunun İslam'ın ilk dönemlerinde kişisel çaba ve gayreti simgelediği anlaşılmaktadır. (Ç.N)

¹³ Krş: Eş'ârî, *Kitabü'l Luma*

¹⁴ Şirk; ortak olmak, kelmenin tam anlamıyla Allah ortaklıktan münezzehtir.

alır götürür ve birbirlerini altetmeye çalışırlardı (Mü'minun, 23/91-93) ve yine: "Yoksa onlar Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da onların yarattıkları Allah'inkine herzer mi göründü." (Ra'd, 13/16-17)

Allah'ın birliği konusunda Kelâm'cıların delilleri bu ayetlere dayanır. Tevhidin ve adaletin ayrıntılarına ilişkin diğer açıklamalarda Kur'an'dan alınmıştır.

Arap Filozofları, onlardan öncekilerin ve sonrakilerin ihtilaf ettikleri yeniden dirilişin -imkanı ya da imkansızlığı konusunda Kelâm'ın görüşü aynı şekildedir- mümkün olduğuna çok şaşırıyorlar ve şöyle dediler: "Biz ölüp toprak olduktan sonra mı dirileceğiz? Bu akıldan uzak bir dönüş"(Kaf, 50/31) "Heyhat, size va'dolunan şey ne kadar uzak" (Mü'minun, 23/36-38) "Çürümüş kemikleri kim dirilecek? (Yasin, 36/79) Onların bu sözüne cevaben Yüce Allah: "O, size ölüpte toprak olduktan ve kemik yığını haline geldikten sonra tekrar diriltilip kabirden çıkarılacağınızı mı va'dediyor" (Mü'minun, 23/35-37). Onların bu sözleri, Kur'an'da sadece öldükten sonra dirilmenin ve delil olarak yeniden dirilişin imkanını akıllarda te'kid etmek için varid olmuştur. Onların yeniden dirilişi inkâr etmeleri konusunda Allah: Peygamber (s.a.v)'e, her iki gruba yönelik delilleri her iki açıdan da öğretmiş ve telkin etmiştir.

Yeniden dirilişi inkâr edenler iki gruba ayrılırlar¹⁷ :

I. Birinci yaratılışı kabul edip, ikinciye reddedenler¹⁸,

II. Âlemi ezeli görmeleri nedeniyle her ikisini de inkâr edenler.

Birinci yaratılışı kabul edene Allah'ın şu ayetleri delil olarak gösterilir: "De ki: Onu ilk önce kim yaratmışsa O dirilecek" (Yasin, 36/79) "Yaratmayı başlatan, sonra onu iade edecek olan O'dur, bu O'nun için daha kolaydır" (Rûm: 30/26-27) "Sizi ilk önce O yarattığı gibi sonunda da O'na döneceksiniz." (A'raf, 7/28-29) Yüce Allah bu ayetlerle, hiçbir benzeri ve öncesi olmayan bir işi yapmaya muktedir olan bir Kudret'in bildiğininiz ve aranızda olan muhdes bir fiili yapmaya daha muktedir ve O'nun için daha kolay olduğu konusunda onları uyarmıştır. İsimleri Yüce ve övgüsü aziz olan Allah'ın bir şeyi yaratması, bir başka şeyi yaratmasından daha öncelikli değildir. Denildi ki *aleyhi* kelimesinde *hu* zamiri¹⁹ Allah'ın yaratma ve yeniden diriltme işini sizden birinden daha kolay yapabileceğine Kadir olduğuna ilişkin bir kinayedir²⁰.

¹⁷ Kelimenin tam anlamıyla şöyledir: Onlardan iki gruba göre ki, bu gruplardan biri kabul etmiş, diğeri ise inkar etmiştir.

¹⁸ Yani her ikisi olan: birinci ve ikinci yaratılış.

¹⁹ Burada konunun Allah'a mı yoksa Muhammed'e mi ait olduğu kesin açık değildir. Çünkü vahyi gönderen Allah, tebliğ eden de Hz. Muhammed'dir. Oysa, "zaminin peygambere götürülebileceğine ilişkin söz kelimenin tam anlamıyla bir çarpıtmadır. Zaminin Allah'a gittiği gayet açıktır".

²⁰ Bu bölüm neredeyse metinden bağımsızdır. Bkz: Beyzavi, *Envaru't Tenzil*.

Yeniden diriltme, ilk yaratmaya göre daha kolaydır. Zira ilk yaratma; doğum, terbiye, bebeklik çağı ve dişlerin çıkması vb. acı ve elem verici belirtilerle olmaktadır. Yeniden yaratılmada önceki belirtilerin hiçbiri yoktur. Yeniden yaratma *iade*, ilk yaratma *-ibtida-* dan Allah için daha kolaydır. İşte bu, birinci yaratılışı kabul eden gruba karşı Allah'ın Kur'an'da²¹ getirdiği delildir.

Birinci ve ikinci yaratılışı inkâr eden ve âlemin ezeli ol duğunu benimseyenler: Biz hayatı *sıcak-nemli*, ölümü de *soğuk ve kuru* bulduk. Bunlar toprağın özelliklerindedir. *Hayat, toprak ve çürümüş kemik* arasını birleştirmek²² nasıl mümkün olsun ki yeniden yaratılış öncesine eş olsun? Oysa iki zıt bir arada bulunmaz" diyerek bir şüphe içine düştüler. Dolayısıyla yeniden dirilişi inkâr ettiler.

Elbette iki zıt aynı yerde aynı cihette birleşmezler. Keza bir mahalli olan varlıkta da birleşmezler. Ancak o iki zıt, iki ayrı yerde yanyana olmak kaydıyla bir arada bulunacağını Allah şu ayetle delillendirdi: "O'dur ki yemyeşil ağaçtan size ateş çıkarır, onunla ateşinizi yakarsınız." (Yâsin, 36/80) Allah, onları bildikleri ve gördükleri bir örneğe yöneltti. Bu misal, ateşin sıcaklık ve kuruluşuna karşın, yaş ve soğuk olan yeşil bir ağaçtan ateşin çıkışını gösterir. Böylece birinci yaratılışın imkanını ikinci yaratılışın olurluğuna delil getirmiştir. Zira bu, hayatın, toprağın ve çürümüş kemiklerin bir arada bulunmasının cevazına ilişkin bir delildir. Allah, yeniden dirilişi, öncekine eş bir yaratma olarak göstermektedir. Ve: "Sonra Onu, ilk yaratılışa nasıl başladıysak öyle iade ederiz" (Enbiya, 21/104) buyurmaktadır.

Kelâm'cılar *âlem ezeldir* diyenleri dehrilerden -materyalist-sayarlar. Onlara göre kendinden önce hareket olmayan hiçbir hareket, kendinden önce zaman olmayan hiçbir zaman yoktur. Yarı ve sonu olmayan hiçbir cüz olmadığını söyleyenlere gelince, bunun aslını da Hz. Peygamberi'nin Sünnet'inde buluruz. Resulullah: "Bulaşıcılık ve uğursuzluk yoktur" dediğinde²³ Arabi: "Ceylan gibi kusursuz develerin, uyuzlu develere karışarak uyuzlu hale gelmesinin sebebi nedir?" dedi. Hz. Peygamber: "Onu ilk kez kim bulaştırır?" diye sordu. Bunun üzerine Arabi, Peygamber (s.a.v)'in daha ma'kul bir cevap vereceğinden dolayı susmak zorunda kaldı. Aynı şekilde bizde, kendinden önce hareket olmayan bir hareket olduğunu iddia edenlere şöyle cevap verebiliriz: Eğer durum böyle olsaydı herhangi bir şey meydana gelmezdi. Zira sonsuz olan için sonradan olma mümkün değildir.

²¹ Veya Hz. Muhammed'in getirdiği delildir. Bu söz bir önceki yorumla ilgili olup, vahiy anlayışındaki farklılığı yansıtmaktadır. Kur'an, Allah, m Kelâm'dır. Hz. Peygamberin bu konuda hiçbir müdahalesi yoktur. Sadece Allah'ın vahyini tebliğle görevlidir. (Ç.N)

²² Birleşme, birlik, yahut kombinasyon anlamları daha doğru olur.

²³ Bu hadise, herhangi bir referans bulma konusunda başarılı olamadım. Oysa bu hadis, Buhari, Tıp, H. 45'de geçmektedir. (Ç.N)

Yine aynı şekilde bir adam²⁴ : "Ey Allah'ın elçisi, hanımım siyahi bir erkek çocuk dünyaya getirdi." dedi. Ve onu kabul etmediğini açıkladı. Hz. Peygamber, Ona: "Senin deven var mı?" diye sordu. O da: "Evet" dedi. Peygamber (s.a.v): "onların renkleri nasıldır" şeklinde ikinci bir soru yöneltti. O da: "kırmızı" diye cevapladı. Allah'ın elçisi: "Onların içinde alaca renkli olan var mı?" dedi. O da: "Evet, onların içinde bir tane alaca renkli olan var." dedi. Hz Peygamber "Bu nereden geliyor" diye bir başka soru yöneltti. Arabi: "Umulur ki soya çekmiştir."²⁵ Bu hadis, Allah'ın elçisine bir şeyi eş ve benzerine hamletmeyi öğrettiğini göstermektedir. Böyle bir referans, benzer konularda bizimde eş ve benzerle hüküm vermemize delil teşkil eder.

Yüce Allah *cisimdir, yaratılmışlara benzer* diyenlere de şöyle delil getiririz²⁶ : Eğer Allah, eşyadan bir şeye benzemiş olsaydı, ona, ya bütün yönleriyle benzer veya bazı yönleriyle benzer, deriz. Eğer Allah bütün yönleriyle eşyaya benzeseydi, bütün yönleriyle muhdes olması gerekirdi. Şayet Allah, eşyaya bazı yönleriyle benzeseydi, benzediği yönüyle onun gibi muhdes olurdu. Çünkü her birbirine benzeyen iki şeyin hükmü aynıdır, çünkü benzedikleri husus aynıdır. Muhdesin *kadim*, kadimin *muhdes* olması imkansızdır. Allah: "O'nun hiçbir benzeri yoktur" (Şurâ, 42/9-11) "Ve hiçbir şey O'nun dengi değildir" (İhas, 112/4) buyurmaktadır.

Cismin sonlu ve *cüz'ün bölünmez* oluşunun aslı Yüce Allah'ın şu beyanına dayanır: "Biz, her şeyi Levh-i Mahfûz'da tek tek yazdık" (Yasin, 36/11-12-28-72)²⁷ Sonsuz olan şeyin sayılması imkansızdır. Ve tek bir şeyin bölünmesi de olası değildir. Zira bu iki şey, haber verildikleri şekilde olması gerekir. Sayma işi o iki şey üzerinde gerçekleşir.

Yaratıcı'nın seçim ve maksadına uygun olarak bir fiil yaratabilmesi gereklidir. Fiilin çirkinliğinin Yaratıcı ile ilgisinin olmaması da zaruridir. Yüce Allah: "Gördünüz mü döktüğünüz meniye? Onu siz mi yaratıyorsunuz? Yoksa bizmiyiz yaratan" (Vakıa, 56/58-59) buyurmaktadır. Onlar, çocuk istemeleriyle birlikte yaratabileceklerine dair bir delil getiremediler²⁸. Bundan hoşnut olmadıkları halde söyleyecek bir delil bulamadılar. Bu sebeple Allah, gerçek yaratıcının dilediği gibi mahlukatı yaratan bir varlık olduğu konusunda onları uyarmıştır.

Muhalifle tartışma bağlamında temel görüşümüz de Peygamber (s.a.v)'in Sünnet'inden alınmıştır. Bu da, Onun Yahudi bilginlerinden **Malik**

²⁴ Bu hadis benim için diğerinden daha belirsiz. Richard Mc. Charty bu hadise de referans bulamadığını söylemektedir. Oysa bu hadis, Buhârî, *Talak*, H. 26; *Hudûd*, H. 41; Müslim, *Lî'ân*, H. 18; Ebu Davûd, *Talak*, H. 28'de geçmektedir.

²⁵ Soya çekmiştir kelimesi, burada başka anlamlara belki de teknik anlamlara gelebilir. Ne var ki meselenin bu yanı fazla önemli değil.

²⁶ Krş: Eş'ârî, *Kitabü'l Luma*.

²⁷ Yasin, 36/28-72 ayetleriyle karşılaştırınız.

²⁸ Krş: Eş'ârî, *Kitabü'l Luma*.

b. Sayf²⁹ adlı şişman bir bilginle karşılaştığında Allah'ın O'na öğrettiği bilgidir. Peygamber (s.a.v): "Tevrat'ı Musa'ya indiren Allah hakkı için bana haber ver: Kitabınızda: "Allah şişman olan bilginlere buğzeder" diye bir ibare görmedin mi?" dedi. Bunun üzerine Allah şöyle buyurdu: "De ki: Öyleyse Musa'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği ve sizinde parça parça kağıtlar haline koyup açıkladığınız -Fakat işinize gelmediği için- çoğunu gizlediğiniz O kitabı kim indirdi." (En'an, 6/91). Allah, bununla kesin olarak O bilginin tezini çürüttü. Çünkü *Tevrat bir şeydir*. Hz. Musa (a.s) da *bir beşerdir*. Böylece bilgin Allah'ın Hz. Musa'ya Tevrat'ı indirdiğini kabul etti. Aynı şekilde Allah, kendilerine ateşin yiyeceği bir kurban gelinceye kadar hiçbir peygambere imân etmeyeceklerine ilişkin Allah'ın kendilerine söz verdiği şeklinde iddia edenlerin tezlerini de şu sözle çürütmektedir: "De ki: Size, benden önce mu'cizelerle nice peygamberler geldi. Eğer doğru insanlarsanız onları niçin öldürdünüz" (Al-i İmran, 3/183) Yüce Allah, onların görüşlerinin yanlışlığını göstermiş ve onlara delil getirmiştir.³⁰

Muhafifin polemiğini düzeltme konusundaki delilimiz de Allah'ın şu sözünden alınmıştır: "Siz de, Allah'ı bırakıp taptağınız şeylerde, hep Cehennem odunusunuz. Hep birlikte oraya gireceksiniz. Eğer onlar gerçekten ilah olsalardı Cehennem'e girmezlerdi. Oysa hepsi orada ebedi kalacaklardır. Cehennem'de onlar için bir inleme ve soluma vardır ve onlar orada azabın şiddetinden bir şeyde işitmezler"³¹ (Enbiya, 21/98-100) Bu ayet indiğinde³² tartışmacı ve kavgacı biri olan **Abdullah b. Zi'bari** bunu işitince O : "Kabe'nin Rabbine yemin olsun ki Muhammed'le tartışacağım" dedi. Peygamber (s.a.v), Abdullah'ın yanına gelince Abdullah şöyle sordu: "Ey Muhammed; Sen, İsa, Üzeyir ve meleklerin ibadet ettiklerine inanmıyor musun? Bu soru üzerine Peygamber (s.a.v) konuşmadı³³. Ne var ki O'nun sukûtu, yetersiz birinin susması ya da bilgisizliğinden dolayı şaşırıp sesi kesilen birinin sessizliği gibi değildi. Çünkü ayette Hz. İsa, Üzeyir ve meleklerin Cehennem'e girmesini gerektiren bir nokta yoktu. Zira Allah ayette: "İbadet ettiğiniz şeyler" şeklinde bir ifade kullanmış, "Allah'tan başka ibadet ettiğiniz bir şey" şeklinde bir ifade kullanmamıştır. Burada **Zi'bari'nin** kavmine karşı Peygamber (s.a.v)'e bir delil getirdiğini vehmettirmek için yaptığı bir polemik vardır. Bunun üzerine Allah şu ayeti indirdi: "Tarafımızdan kendilerine ebedi saadet takdir edilmiş olanlara gelince: "Bunlar ibadet edilenlerdir" İşte onlar Cehennem'den uzak tutulmuşlardır" (Enbiya, 21/101) Peygamber (s.a.v) bu ayeti okuyunca onlar polemiklerinin ve yetersizliklerinin ortaya çıkmaması için güdüldü

²⁹ Bkz: Beyzavi, *Envaru't Tenzil*.

³⁰ Bkz: Beyzavi, *Envaru't Tenzil*.

³¹ Bkz: Blachare, 2, 300, no: 100.

³² Bkz: Beyzavi, a.g.e.

³³ Beyzavi şöyle bir ayrıntıya yer verir: Muhammed (s.a.v) sessiz değildi. Aksine O derhal cevaplıyordu.

çıkarmaya başladılar. Dediler ki: "Bizim ilah'ımız mı yoksa O mu hayırlıdır" O'nunla Hz. İsa'yı kastedtiler. Bunun üzerine Allah: "Meryem oğlu İsa misal verildiğinde senin kavmin sevinceye bağrışır oldu. Bizim ilahlarımız mı hayırlı, yoksa İsa'mı dediler. Bu misali sizinle tartışmak için verdiler. Doğrusu onlar pek düşman bir topluluktur." (Zuhruf. 43/57-58) buyurmuştur³⁴.

Zikrettiğimiz ayetlerin hepsi -bunlar her ne kadar Kur'ân ve Sünnet'de belirli bir mesele olarak ele alınmamışlarsa da- ayrıntılı olarak açıkladığımız delillerdendir. Çünkü Peygamber (s.a.v) ve Sahabi döneminde *akli meselelerin* tayini bizim bahsettiğimiz şekilde olmamıştır³⁵. Dolayısıyla onların bizim gibi Kelâm yapmalarına gerek yoktu.

Elbette sordukları meseleleri Peygamber (s.a.v) biliyordu. Hatta o meselelerin ayrıntıları konusunda da bilgisiz değildi. Ne var ki bu problemler her ne kadar bunların temel prensipleri Kur'ân ve Sünnet'de bulunsa da Peygamber (s.a.v) zamanında belirgin olarak ortaya çıkmadığından O'nun bu konularda konuşup-konuşmamasına gerek yoktu. Dini problemlerle ilgili herhangi bir konu ortaya çıkınca onun hakkında konuşmuş, araştırmış ve delil getirmiştir. Örneğin feraiz konularından *ceddat* (ninelerin miras payının belirlenmesi), ve *avl*³⁶ (çocuğu olmayan erkeğin mirasının tayini) meseleleri gibi, ayrıca *ahkam*, *haram*, *hain* (dönüşü kadının iradesiyle olan, ya da dönüşü imkansız olan mutelleka), *bette* (mihir)³⁷ ve *habluka ala ğaribike*,³⁸ *talak*, ve *hudud*³⁹ konuları gibi bir çok konunun tartışılması Peygamber (s.a.v) ve sahabi döneminde olmuştur. Ayrıca her bir mesele hakkında Peygamber (s.a.v)'den bir açıklama gelmemiştir. Zira bütün meseleler hakkında nas bulunsaydı insanlar ihtilaf etmez ve bu tartışmalar zamanımıza kadar gelmezdi.

Bütün problemler hakkında Peygamber (s.a.v)'den nas bulunmasa da müslümanlar böyle sorunları Kur'ân ve Sünnet'de hakkında nas bulunan meselelere kıyas etmişler ve içtihad⁴⁰ yapmışlardır. Ayrıntılı olan meselelerin hükümlerini, peygamber ve vahiyce belirlenen ayrıntılı

³⁴ Bu ayetler Peygamber (s.a.v)'in *Zibari* ile tartışmasından farklı olaylarda vahyedildiği anlaşılmaktadır. Bkz: Blachare, 2, No:57.

³⁵ Bana göre bu çeviri, metnin kendisinin sıkıntılı olmasına karşın anlamı yeterince ifade eder gibi görünmüyor.

³⁶ Avl kelimesi için bkz: Santillana, *Istituto di Diritto Musulmano Malachita*, c.2/s.512-513.

³⁷ A.g.e., İndex-b, bette mad.

³⁸ Kelimenin tam anlamıyla buradaki ifadeyle dişi devenin özgürce otlamasına atıfta bulunarak şu anlam amaçlanmıştır: istediğin gibi davranmakta serbestsin. Daha önce geçen kaynakta *ğarib* kavramına bakınız. Buradaki formülde, boşanma ile köle azad etmek arasında bir ilişkinin kurulduğu görülmektedir. Bkz: A.W.T, Juynboll, *Jus Shafu'tem*, -Ebu İshak ŞiRâzi, tarafından derlenmiştir. Leiden, 1879, s. 74-214.

³⁹ Yani cezalar Kur'ani hükümler tarafından belirlenir.

⁴⁰ Yani onların kendilerinin çabalarıdır. Bu konuda bkz: *The Enceyclopedia Of Islam ve Hand Wortesbuch des İslam*. İctihad mad.

hükümlere gönderme yapmışlardır⁴¹. Daha sonra ortaya çıkan itikâdî konuların belirlenmesinde her akıllı müslümana gereken *onların* hükmünü akıl, his, ve açıkça bilinen benzeri şeylerle üzerinde ittifak edilen asıllara - köklere- gönderme yapmaktır. Vahiy yöntemli dini problemlerin hükmü, yine vahiy yöntemine dayanan dini ilkelere gönderilmelidir. Akli meselelerin hükmü de kendi konusuna gönderilmelidir. Ne akli konular, nakli konulara ne de nakli konular akli konulara karıştırılmamalıdır. Şayet Hz. Peygamberin döneminde Kur'ân'ın yaratılıp-yaratılmaması, *cüz, ta'fra* konularında Kelâmi tartışmalar olsaydı elbette konuşurdu. Diğer meseleleri açıkladığı, bir hükme bağladığı ve konuştuğu gibi bu meselelerinde üzerinde konuşur, açıklar ve bir hükme bağlardı.

Kur'ân'ın mahluk olup-olmadığı hususunda sahih bir hadis bulunmadığı söylenir. Öyleyse niçin, *Kur'ân mahluk değildir*, diyorsunuz. Eğer onlar bu sözü sahabi ve tabii'nin bir kısmının⁴² söylediğini ileri sürerlerse onlara şöyle cevap verilir: Sahabi ve tabiin Allah'ın elçisinin söylemediği bir sözü söylemişse sizin gibi bidatçı ve dalalet içinde olmaları gerekir. Eğer birisi ben, Kur'ân için yaratılmıştır ya da yaratılmamıştır şeklinde hiçbir söz söylemiyorum derse o zaman ona şöyle denilir: Bu konuda hiçbir şey söylemediğinden dolayı sapıksın, çünkü Peygamber (s.a.v): "Benden sonra böyle bir hadise ortaya çıkarsa o konuda bekleyiniz, hiçbir şey söylemeyiniz" buyurmuştur. Ve yine O: "Kur'ân'ın mahluk olduğunu ya da olmadığını söyleyeni tekfir edin ve onun sapık olduğunu belirtin de " dememiştir.

Eğer birisi *Allah'ın ilmi mahluktur* derse bu hususta sessiz mi kalırsınız, yoksa cevap mı verirsiniz? Eğer onlar buna *hayır* derlerse o zaman onlara Peygamber (s.a.v)'in ve ashabının bu konuda hiçbir şey söylemediği haurlatılır. Eğer birisi sizin Rabbiniz,yiyip-içen, giyinik-çıplaklık, soğuk-yaş, cisim-araz derse veya koku alır mı almaz mı, burun, kalb, ciğer ve bir dalağa sahib mi, O her yıl hacca gider mi, ata biner mi binmez mi, O yas tutup-tutmaz mı şeklinde sorular yöneltirse o zaman bunlara cevap vermemeniz gerekir. Çünkü ne Peygamber ne de sahabi bu konularda bir şey söylememişlerdir. Eğer *Kelâm* yaparsanız söylemenizle bu sayılanlardan hiçbirisinin Allah hakkında caiz olmadığını açıklamış olursunuz, O'nu şu veya bu gibi delillerle noksan vasıflamalardan tenzih edersiniz.

Eğer birisi ben susacağım, hiçbir cevap vermeyeceğim, onu terkedeceğim, ondan sakınacağım ya da ona selam vermeyeceğim veya öldüğünde cenazesinde bulunmayacağım derse, ona, "bütün söylediğin

41 Bu cümlelerin Arapçası benim konuyu anlatmada oldukça zorlanmama sebep oldu. Umarım yazarın kastettiği anlamı yakalayabilmişimdir.

42 Ba'z, bir kısmı yahut biri anlamına gelir. Arapça'da *ba'z* kelimesi zaman zaman değişik anlamlara gelmektedir.

konularda sapık bir bidatçı olman gerekir, denir. Çünkü Allah'ın elçisi, birisi bir konuda bir şey sorarsa sessiz olun, cevap vermeyin, buyurmamıştır. Veya selam vermeyin, ondan sakının anlamında hiçbir şey söylememiştir. Şayet bunları yaparsanız bidatçı ve sapık olursunuz.

Kelâm İlmini eleştirenlere, "Kur'an'ın mahluk olduğunu söyleyene karşı niçin sukût etmiyorsunuz? Çünkü Nebi (s.a.v)'den sahih bir hadis ulaşmamıştır" denilir. Eğer onlar **Ahmed b. Hanbel'**den rivayet edilen "Kur'an'ın yaratılmadığı ve yaratılmış olduğunu söyleyenin tekfir edilmesine dair bir hadis olduğunu söylerlerse onlara: "Öyleyse Ahmed b. Hanbel bu konuda neden susmamış, aksine O hayatının pahasına konuşmuştur?" sorusu yöneltilir. Eğer onlar: "**Abbas e! Anberi, Veki, Abdurrahman b. Mehdi** vb. şahısların Kur'an'ın mahluk olmadığını, yaratılmamış olduğunu söyleyenin kafir olacağını dile getirirlerse" o zaman onlara: "Niçin onlar, Peygamber (s.a.v)'in sustuğu konularda konuşmuşlardır" denilir. Eğer onlar⁴³ : "**Amr b. Dinar, Süfyan b. Uyeyne, Cafer b. Muhammed** ve benzeri kişilerin Kur'an'ın ne yaratılmış ne de yaratılmamış olduğunu söylediklerini ileri sürerlerse: bu durum da onlara: "Niçin onlar, Allah'ın elçisinin söylemediği sözü söylemişlerdir?" sorusu yöneltilir.

Şayet onlar bunu sahabi veya onlardan bir gruba havele ederlerse bu büyük bir günah olur. Zira onlara: "Niçin, Peygamberin konuşmadığı konuda Sahabiler konuşmuşlardır?" denilir. Üstelik Peygamber (s.a.v) "Kur'an mahluktur" diyeni tekfir ediniz buyurmadığı halde. Eğer onlar, bilginlerin cahillerle, bu konuların hükmünü açıklamak için konuşmaları gerekir, derlerse, onlara: "İşte sizden istediğimiz de budur" şeklinde cevap verilir. Öyleysi niçin Kelâm İlmi'ni eleştiriyorsunuz? Oysa siz istediğinizde sonuna kadar *Kelâm* yapıyorsunuz. Susturulduğunuzda da *Kelâm*'dan nehyedildik, diyorsunuz. İsteddiğinizde de sizden öncekileri hiçbir delile dayanmaksızın taklid ediyorsunuz. İşte bu heva ve tahakkümdür.

Sonuç olarak Kelâm İlmi'ni eleştirenlere; "Nebi (s.a.v) nezir, vasiyet, kölelik, münasihat (miras taksim şekli) hesabında konuşmamıştır. **İmam Malik, Sevri, Şafii, ve Ebu Hanife'nin**⁴⁴ yaptığı gibi bir kitap da yazmamıştır," denilir. Dolayısıyla eğer siz Hz. Peygamber'in yapmadığı bir şeyi yaparsanız, söylemediği bir şeyi söylerseniz, O'nun yazmadığı bir şeyi yazarsanız, Nebi (s.a.v) söylemediği halde *Kur'an'ın yaratılmış olduğunu* söyleyenleri tekfir ederseniz, bu durumda bidatçı ve sapık olmanız gerekir. İşte bu açıkladığımız hususlar inatçı olamayan ve her düşünen insan için yeterlidir.

⁴³ Burada sözü edilen kişilerin hakkında önceki dipnotlarda verilen referanslara bakarak yeterli bilgi edinebilirsiniz.

⁴⁴ Dört büyük meşhur hukukçu ve fihri ekollerin kurucuları. Bu bilginler hakkında bkz: *The Encyclopaedia Of Islam*, Sevri mad. Diğerleri için *Hande Worterbuch des Islam*, ilgili maddeler.

En son olarak: Allah'a hamd, Efendimiz Hz. Muhammed'e, yakınlarına ve dostlarına selat ve selam olsun.

X Richard J. Mc. Carthy, Eş'ari'nin *Makâlât ve İbâne'de* belirlediği Sünni inancının temel ilkelerini maddeler halinde vermektedir. Bu çalışmada birincisinin ana metni Ritter baskısının c.1/s.290-299 ve Muhammed Muhyiddin Abdulhamid'in baskısının c.1/s.320-325 sayfaları, ikincisinin de Haydarabad baskısının s.7-13, İbn Asakir'in, *Tebyin*'inin 158-164 sayfaları esas alınmıştır. (Richard J. Mc. Carthy, s.225.)

Makâlât: Makâlât metni şu kelimelerle başlar: **Bu Ashab-i Hadis ve Ehl-i Sünnet anlayışının tümüdür:**

1.Ehl-i Hadis ve Sünnet: Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, Allah'tan ne gelmişse ve O'nun elçisinden güvenilir şekilde ne rivayet edilmişse tasdik eder. Onlar, bunların hiçbirini reddetmez.

2.Onlar; Allah'ın Vahid, Ferd ve Samed İlah olduğunu ve O'ndan başka ilah olmadığını ve kendine eş ve çocuk edinmediğini ikrâr ederler.

3.Onlar; Muhammed (s.a.v.)'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğunu ikrâr ederler.

4.Onlar; Cennet ve Cehennem'in hak olduğunu ikrâr ederler.

5.Onlar; kıyametin geleceğini, O'nun hakkında hiçbir şüphe olmadığını ikrâr ederler.

6.Onlar; Allah'ın kabirlerde olanları -insanları- dirilteceğini ikrâr ederler.

7.Şüphesiz ki onlar, Allah'ın Arş'ı üzerinde olduğuna inanırlar. Nitekim Yüce Allah: "O Rahman Arş'a istiva etmiştir." (Tâha, 20/5) buyurmaktadır.

8.Onlar; mahiyetini sormaksızın Allah'ın *iki eli* olduğunu ikrâr ederler. "... iki elimle yarattığıma..." (S'ad, 38/75) "... hayır O'nun iki eli de açıktır..." (Maide, 5/64-69) buyurduğu gibi.

9.Onlar; mahiyetini sormaksızın Allah'ın iki gözü *Ayn*'i olduğunu ikrâr ederler. Nitekim Allah: "O gemi gözlerimizin önünde akıp gidiyordu..." (Kamer, 54/14) buyurmaktadır.

10.Onlar; Allah'ın *Veçhi*'nin olduğuna inanırlar. Nitekim Allah: "... fakat celal ve ikram sahibi Rabbinin *veçhi* baki kalacaktır." (Rahman, 55/27) buyurmaktadır.

11.Onlar;Mu'tezile ve Havaric'in dediği gibi Allah'ın isimlerinin Zat'ından ayrı olduğunu söylememek gerektiğini ikrâr ederler.

12.Onlar; Allah'ın ilim sıfatı olduğunu ikrâr ederler. "... O sana indirdiğini kendi ilmiyle indirmişti..." (Nisa, 4/164-166) "Her dışının gebe kalması ve doğurması O'nun ilmiyledir (Fâtır, 35/11) ayetlerinde buyurduğu gibi (Makâlât, s. 290).

13.Onlar; Allah'ın Semi ve Basar sıfatlarını kabul ederler. Mu'tezile'nin bu sıfatları nefyettiği gibi nefyetzmezler.

14.Onlar; Allah'ın Kudret sıfatını kabul ederler. Nitekim O: "... Onları yaratan Allah'ın kendilerinden daha kuvvetli olduğunu görmüyorlar mı..." (Fussilet, 41/15-14) buyurmaktadır.

15.Onlar; Allah'ın dilemesi olmaksızın yeryüzünde iyilik ve kötülükün olmayacağına ve her şeyin Allah'ın meş'eti ile olduğuna inanırlar. Nitekim O: "Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz." (İnsan, 76/30, Tekvir, 81/29) buyurmaktadır. Nitekim müslümanlar da: "Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz" derler.

16.Onlar; hiç kimsenin Allah'ın dilemesi olmadan hiçbir şey yapamayacağına ve hiç kimsenin Allah'ın İlm'i'nden kaçamayacağına, kulun yaptığı veya yapmadığı şeyleri de Allah'ın bildiğine hükmederler.

17.Onlar; Allah'ın dışında yaratıcının olmadığına, iyi ve kötü fiillerin yaratıcısını Allah olduğuna ve kulların hiçbir şey yaratamayacağını ikrâr ederler.

18.Onlar; Allah'ın inananlara itaat etmelerinden dolayı yardım ettiğini, inanmayanları da terkettiğini; inananlara lutfettiğini, onları gözetip islâh ettiğini ve onları doğru yola ulaştırdığını; fakat inanmayanlara lutfetmediğini, onları doğruya iletmediğini ve onlara rehberlik etmediğini söylerler ve; inanmayanları islâh etseydi salihlerden olurlardı, onlara hidayet etseydi hidayete ulaşmış olurlardı, kâfirlerin mümin olmaları için Allah lutfetmeye ve islâh etmeye kadirdir. Fakat o inanmayanları doğrulardan yapmayı dilemedi ve onlara

yardımında bulunmadı. Öyle ki inananlardan olabilecekken, onların inanmayanlar olarak kalmasını diledi. Nitekim Allah, geleceği bildiğinden onları terkedip dalalette bırakıp ve kalplerini mühürlediğini kabul ederler (Makâlât, s.291).

19.Onlar; hayrın ve şerrin Allah'ın hükmü ve belirlemesi ile olduğunu ikrâr eder ve O'nun hükmünün ve belirlemesinin O'nun hayrı ve şerrî, O'nun nimeti ve azabı olduğuna inanırlar.

20.Onlar; Allah dilemeden kendilerine ne bir zarar ne de yarar sağlayamayacağına inanırlar.

21.Onlar; bütün işlerini Allah'a havale eder ve her zaman ve her halde ihtiyaçlarını beyan ederler.

22.Onlar; Kur'ân'ın, Allah'ın yaratılmamış kelâmı olduğuna inanırlar.

23.Onlar, dolunay gecesinde görüldüğü gibi Mahşerde Rablerini gözleriyle göreceklerine inanırlar, inananlar O'nu görecekler, inanmayanlarsa göremeyecektir, onların Allah'a yol bulmaları engellenecektir. Zira Allah: "Hayır, doğrusu onlar, o gün Rablerinden perdelenmişlerdir" (Mutaffifin, 83/15) buyurmaktadır. Onlar Musa'nın Allah'ın cemalini istemesi, O'nun dağa tecelli edip dağın paramparça olmasıyla şunun öğretildiğini savunurlar: Allah dünyada görülmeyip, fakat ahirette görülecektir.

24.Onlar hiçbir Ehli Kible'yi (Makâlât, s.292) işledikleri zina, hırsızlık ve böyle azabı gerektiren günahlardan dolayı inançsız olarak nitelendirmezler. Bu, onlar büyük günah işleseler de, inançlarının olması nedeniyledir.

25.Onlara göre imân Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, kadere, hayra ve şerre, rahmetine ve azabına ve kimi de korursa ona zarar verecek kimsenin olmadığına, kimî de ziyana uğrattırsa onu koruyacak kimsenin olmadığına inanmaktadır ve İslâm Allah'dan başka İlah olmadığına, Muhammed'in Allah'ın peygamberi olduğuna hadiste geldiği üzere inanmaktadır. İslâm onlara göre imândan başkadır.

26.Onlar; Allah'ın kalbleri kontrol ettiğini ikrâr ederler.

27.Onlar; ümmetin günahkârları adına Allah'ın peygamberinin şefaâtçı olduğunu kabul ederler.

28.Onlar; kabir azabını kabul ederler. Kevser'in, sırat köprüsünün, öldükten sonra tekrar dirilmenin, Allah'ın kulları hesaba çekmesinin, ve Allah'a varmadan önce Mahşerin hak olduğunu kabul ederler.

29.Onlar; imânın ikrâr ve amel olduğunu, azalıp arttığını ikrâr ederler, ancak büyük günah işleyenlerin cehennem'lik olduğunua şehâdet etmezler, Cennet'lik olduklarına hükmetmezler. Onlara göre Allah tevhid ehlinde olanları da dilediği yere gönderir. Ve imânın yaratılıp yaratılmadığını söylemezler.

30.Onlar; İlâh'ın isminin Allah olduğunu savunurlar.

31.Onlar; bağışlamanın Allah'a ait olduğunu söylerler. Allah isterse onları cezalandırır, isterse cezalandırmaz. (Makâlât, s.293)

32.Onlar; Allah'ın elçisinden geldiği üzere; Allah'ın birliğini tanıyanlardan bir gurubu ateşten beri tutacağına inanırlar.

33.Onlar dini konularda beğenmemeyi, itirazı, tartışmayı ve kader konusunda münakaşa etmeyi doğru görmezler.

34.Onlar; Allah'ın kötülüğü emretmeyeceğini, fakat onu yasakladığını iyiliği emrettiğini, irade etmesine rağmen, kötülüğü onaylamadığını söylerler.

35.Onlar; Allah'ın peygamberlere arkadaş olarak seçtiği sahibilerin doğruluğunu tasdik eder, onların değerlerine sahip çıkar, ister büyük, ister küçük olsun onların aralarında geçen ve niza konusu olan meselelere girmekten sakınırlar.

36.Onlar imamette; en öne Ebubekir'i, sonra Ömer'i, sonra Osman, sonra da Ali'yi koyarlar.

37.Onlar; iyi yönetimli ve doğru rehber olan halifelerin peygamberlerden sonra insanların en iyisi olduğuna inanırlar.

38.Onlar; Allah'ın elçisinden gelmiş olan hadislere inanırlar. Allah'ın elçisinden aktarılan "Allah dünya semasına iner ve sonra; bağışlanma isteyen kimse var mıdır?" demesine inanırlar. (Makâlât, s.295).

39.Onlar; Kitab ve Sünneti savunurlar. Allah'ın: "Bir şey hakkında anlaşmazlığa düşerseniz Allah'a ve Rasulüne başvurun" (Nisa, 4/59-62) buyurduğu gibi onlar önceden geçmiş olan ümmetin imamlarını takip etmenin iyi olduğunu düşünürler, Allah'ın izin vermediği ve bidat olan şeyleri dine katmazlar.

40. Onlar; Allah'ın kıyamet gününde görüneceğini ikrâr ederler. Allah'ın: "melekler sıra sıra dizilip, Rabbinin buyruğu gelince" (Fecr, 89/22-23) buyurduğu gibi.

41. Onlar; Allah'ın mahlûkâta nasıl isterse öyle yaklaşıcağına inanırlar: "Biz ona şahdamarından daha yakınız." (Kaf, 50/16-15) ayetinde olduğu gibi.

42. Onlar; bayram namazının ve cumanın hak olduğunu doğrularlar. Ve onlara göre toplu namaz bir imamın arkasında kılınır. Günahkar olması veya olmaması farketmez.

43. Onlar; ayağı meshetmenin evde ya da yolculukta sünnet olduğunu onaylarlar.

44. Onlar; müşrikler karşısında cihad yaymanın gereğine, Allah'ın elçisinden gelen hadisler doğrultusunda Hz. İsa'nın deccalı öldüreceğine ve bundan öte diğer ortaya çıkacak hususlara inanırlar.

45. Onlar; müslümanların imamlarının selameti için duayı, onların karşısında kılıçlı isyanı etmemeyi ve iç harb çıkarmamayı onaylarlar.

46. Onlar yakında çıkacak olan Deccal'a ve İsa b. Meryem'in onu öldürüleceğine inanırlar. (Makâlât, s.295)

47. Onlar; Münker ve Nekir'e inanırlar.

48. Onlar; göğe çekilmeye inanırlar.

49. Uyku esnasında görülen rüyalara inanırlar.

50. Onlar; müslüman ölümler için yapılan duanın, verilen sadakanın, onların katına kavuşacağına inanırlar.

51. Onlar; bu dünyada büyücüler olduğuna ve büyücülerin kâfir olduğuna, sihrin dünyada gerçekten gerçekleştiğine inanırlar.

52. Onlar; ölmüş olan Ehl-i kible'ye dua etmeyi, onların vasiyetlerini kabul etmeyi onaylarlar.

53. Onlar; cennetin ve cehennemin yaratılmış olduğuna inanırlar.

54. Onlar; kim ölürse eceliyle ölür, kim de öldürülürse eceliyle öldürülmüştür diye inanırlar.

55. Onlar, rızkın Allah'tan olduğuna, Allah tarafından kullarına bağış olduğunu kabul ederler.

56. Onlar; şeytanın insanı baştan çıkardığına ona şüpheler verdiğine ve ona işva verdiğine hükmederler.

57. Onlar; Allah'ın, sadık kullarını ellerindeki kerâmetlerle desteklediğine inanırlar.

58. Onlar; sünnetin Kur'an'la nesh edilmediğine inanırlar.

59. Onlar; ölmüş olan çocukların halinin (işinin) Allah'a kalmış olduğuna -isterse cezalandırır isterse cezalandırmaz her ne isterse onu yapar- inanırlar.

60. Onlar, Allah'ın mahlûkâta ne yapacağını bildiğini, yazıldığını ve bütün bu işlerin Allah'ın elinde olduğunu söylerler.

61. Allah ne takdir ettiyse ona sabırla dayanmayı, neyi emretmişse onu yerine getirmeyi ve neyi de yasak etmişse ondan kaçınmayı, amellerde halis olmayı ve müslümanlara sadık kalmayı onaylarlar. (Makâlât, 296).

62. Onlar; kibirden, insanı aşağılamaktan edepsizlikten, övünmekten, ayrılık ruhundan (nifaktan) yalan söylemekten, zinadan kaçınmayı ve İslâm toplumuna sadakati, Allah'a ibadet olarak addederler.

63. Onlar her davetçinin bidatten kaçınmasını, Kur'an'ı ve hadisi iyi ezberlemesini alçak gönüllü ve inkiyad ederek çalışmasını, iyi bir ahlâka sahib olmasını, salih amel yapmasını, ifsattan kendini korumasını, arkadan konuşma, iftira, haksız suçlamadan, yiyecek içecek için açgözlülük yapmaktan sakınmasını öngörürler. (Makâlât, s.297).

İbâne: İbâne metni şu başlıkla öne çıkar: **Ehl-i Hakk Ve Sünne** anlayışının açıklanması üzerine bir bölüm:

1. Bizim inancımızın özü Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ve onların Allah tarafından gönderildiğine, Allah'ın elçisinin getirdiğinin eminliğine inanmaktır. Bunlardan hiçbir şeyi reddetmeyiz. (İbâne, s.8)

2. Allah'ın bir ilah olduğuna, O'ndan başka ilah olmadığına, O'nun 'Ferd ve Samed olduğuna ve kendisine eş ve çocuk edinmediğine imân ederiz.

3. Muhammed (s.a.s.)'in Allah'ın kulu ve elçisi olup, Allah'ın O'nu hidayet ve hak din ile gönderdiğine imân ederiz.

4. Cennet ve Cehennem'in hak olduğuna imân ederiz.

5. Kıyametin geleceğine ve onda hiçbir şüphenin olmadığına imân ederiz.

- 6.Allah'ın kabirlerde olanları dirilteceğine imân ederiz.
- 7.Allah'ın: "O Rahman Arş'a istiva etmiştir." (Tâha, 20/5) buyurduğu gibi, Arş'ı tam olarak *istiva* ettiğine imân ederiz.
- 8."Celal ve ikram sahibi olan Rabbinin Vechi bakidir" (Rahman, 55/27) ayetinde buyurduğu gibi Allah'ın *vechi* olduğuna imân ederiz.
- 9.Allah'ın: "İki elimle yarattığıma..." ve "hayır O'nun iki eli de açıktır" (Sa'd, 38/75) buyurduğu gibi, nasıllığını sormadan Allah'ın *iki eli* olduğuna imân ederiz.
- 10.Allah'ın: " O gemi gözlerimizin önünde akıp gitmekteydi..." (Kamer, 54/14) buyurduğu gibi Allah'ın *iki gözü* olduğuna imân ederiz.
- 11.Allah'ın isimlerinin Zat'ından ayrı olduğunu söyleyen kimsenin hata içinde olduğunu söyleriz.
- 12.Allah'ın: "O indirdiğini ilmi ile indirmiştir. " ve: "Hiçbir dışının doğurması ve gebe kalması O'nun ilmi dışında değildir." buyurduğu gibi Allah'ın ilim sıfatı olduğuna imân ederiz.
- 13.Mu'tezile, Cehmiyye ve Havaric'in yaptığı gibi Allah'ın Semi ve Basar sıfatlarını inkâr etemeyiz.
- 14.Allah'ın: "Onları yaratan Allah'ın kendilerinden daha kadir olduğunu görmediler mi?" (Fussilet, 41/15-14) buyurduğu gibi Allah'ın kudret sıfatını kabul ederiz.
- 15.Allah'ın Kelâmı'nın yaratılmamış olduğuna ve O'nun "ol" demeden hiçbir şeyin yaratılmadığına imân ederiz. Nitekim Allah: "... Biz bir şeyi dilediğimizde, ona "ol" deriz, oluverir" (Nahl, 16/40-42) buyurduğu gibi.
- 16.Allah'ın dilemesi dışında yeryüzünde iyi ve kötü hiçbir şey yoktur ve her şey Allah'ın dilemesiyledir.
- 17.Allah dilemeden hiç kimsenin bir şey yapamayacağına, hiç kimsenin Allah'tan bağımsız olmadığına Allah'ın bilgisinin dışına çıkamayacağına inanırız.
- 18.Allah'tan başka hiçbir yaratıcının olmadığına, yaratıkların hareketlerinin Allah tarafından yaratılıp, takdir edildiğine inanırız. "Allah seni ve yaptıklarını yaratandır" (Saffat, 37/94-96), "Allah'tan başka yaratıcı var mıdır" (Fatır, 35/3) ve: "Onlar hiçbir şey yaratamaz, fakat onlar yaratılmıştır" (Nahl, 16/20). Ayrıca: "Yaratan yaratmayan gibi midir" (Nahl, 16/17) ve: "Yoksa onlar hiçbir şey olamadan mı yaratıldılar. Yoksa yaratan kendileri midir" (Tur, 52/15) ayetlerinde olduğu gibi, yaratıkların hiçbir şey yaratamadığına, kendilerinin yaratılmış olduğuna inanırız. Bütün bunlar Allah'ın kitabında sıkça vurgulanmaktadır.
- 19.Allah'ın imân edenlere itaat etmelerinden dolayı yardım ettiğine, lutfettiğine, onları doğruya ilettiğine, rehberlik ettiğine; fakat kâfirleri küfürlerinden dolayı azdırdığına, onlara rehberlik etmediğine ve onlara lutfunda bulunmadığına inanırız. Eğer Allah, onları desteklemek isterse doğruya iletir, onlar da doğrulardan olurdular, şayet onlara hidayet etmiş olsaydı, hidayete ermiş olurlardı. Nitekim Allah: "O kime hidayet verirse kurtulmuştur, kimi de azgınlıştırırsa kaybedenlerdendir" (A'raf, 7/177-178) buyurmaktadır. Fakat Allah istese kâfirler salihlerden olurlar ve onları destekler, onlar inananlardan olurlar. Buna rağmen onların inananlardan olmasını diledi. Gaybı bildiğinden, onları bilir ve terkeder. Onların kalbleri üzerine mühür vurur. (İbâne, s.9).
- 20.İyilik ve kötülüğün Allah'ın takdîr ve iradesiyle olduğunu savunuruz. Ve biz Allah'ın her şeyi takdir ettiğine, hayır-şerr, hoşluk, cefa dilediğine inanırız.
- 21.Biz kurtarılsak zarara uğratacak, biz zarara uğrayacaksa bizi kurtaracak olmadığımız ve Allah'ın da buyurduğu gibi mahlukların Allah dilemeden kendilerine ne zarar ne de yarar sağlayamayacaklarını biliriz.
- 22.Biz işlerimizi Allah'a havale ederiz. Her zaman hacetimizi ve fakrımızı ona iletiriz.
- 23.Kur'an'ın Allah'ın yaratılmamış sözü olduğuna inanırız ve kim de Kur'an'ın yaratılmışlığına inanırsa kâfirdir, deriz.
- 24.Allah'ın ahirette, dolunayda görünen ay gibi gözlerle görüneceğine inanırız. Rasulullah'tan gelen hadislere göre imân edenler Allah'ı görecekler, oysa kâfirlerin Allah'a yol bulmaları engellenecektir. Nitekim Allah: "Hayır doğrusu onlar, o gün Rablerinden perdelenmişlerdir." (Mutaffiin, 83/15) buyurduğu gibi, Musa'nın Allah'ı dünyada görmek istemesi ve Allah'ın dağa tecelli etmesiyle dağın paramparça olması olayıyla Allah'ın, Musa (a.s.)'ya Allah'ı bu dünyada görülemeyeceğini öğrettiğine inanırız.
- 25.Biz hiçbir ehli kibleyi, zina etmelerinden, hırsızlık yapmalarından ve şarab içmelerinden dolayı Havaric'in kâfir saydığı gibi kâfir saymayız. Fakat biz zina, hırsızlık ve bunun gibi büyük günah işleyip onu meşru sayan ve yasaklandığına inananların kâfir olduğuna inanırız.

26. Biz İslâm'ın sadece inançtan daha kapsamlı olduğuna ve İslâm'ın bütünüünün sadece inanç olmadığına inanırız.

27. Biz Allah'ın kalbleri kontrol ettiğine ve peygamberden geldiği gibi kalblerin O'nun iki parmağının arasında olduğuna ve bir parmağını yere birini de göklere koyduğuna inanırız.

28. Allah'ın birliğine inanmış biçir kimseyi ne cehennemde ne de cennete tahsis etmeyiz. Rasulullah'ın cennetle müjdeledikleri hariç. Günahkarların yaptıklarından dolayı ateşle cezalandırılmalarından korkarken biz cenneti umut ederiz.

29. Biz Allah'ın bir günü bir müddet cehennemde azap gördükten sonra Rasulullah'ın şefaati sebebiyle cehennemden kurtaracağına Onun hadislerinde geldiği şekliyle inanırız.

30. Kabir azabının, kevserin, terâzinin, sırat köprüsünün, ölümden sonra dirilişin, Allah'ın mahşer de mahlûkâtı toplayacağına ve hesaplarını göreceğine inanırız.

31. İnancın söz ve amel olduğuna artıp azaldığına inanırız ve Rasulullah'tan aktarılan hadislerin emin raviler tarafından bir halka şeklinde peygambere kadar gittiğini kabul ederiz. (İbâne, s10).

32. Allah'ın peygamberine arkadaş olarak seçtiği sahabileri sevmeyi ve Allah nasıl övdüyse öyle övmeyi ve onların tamamını O'na yakın görmeyi kabul ederiz.

33. Peygamberden sonra imamın Ebubekr Sıddık olduğunu, ve Allah'ın, dinini onunla zafere erdirdiğini, mürtedlere karşı galibiyet verdiğini ve müslümanların onu imamete seçtiklerini, peygamberin onu namazı kıldırarak için seçtiğini, herkesin onu Rasulullah'ın halifesi olarak çağırdığını, sonra Ömer b. Hattab'ın olduğunu, sonra da Osman b. Affan geldiğini, -ki haksız ve yanlış bir şekilde kendisine saldırılmaktadır- sonra da Ali b. Ebu Talib'in geldiğini ikrar ederiz. Rasulullah'tan sonra gelenler imamlar ve onun halefi olan "Raşid Halifelerdir."

34. Rasulullah'ın emin bir şekilde şahidlik ettiği gibi "Cennet'le müdelenenlerin on tane olduğuna" şahidlik ederiz.

35. Peygamberin bütün ashabıyla dostuz ve onları tartışmaktan çekiniriz.

36. Allah'a itaat içindeki dört imamın adil, raşid halifeler olduğuna, saygın insan ve eşsiz önderler olduğuna inanırız.

37. Allah'ın dünya semasına inmesi hususunda raviler tarafından aktarılan bütün hadislere inanırız ve Allah'ın "isteyen kimse var mıdır? Bağışlanmak isteyen kimse var mıdır?" demesine ve sapkınların zıddını ileri sürmelerine rağmen onlar neyi aktardılarsa kabul ederiz.

38. Nerede anlaşmazlığa düşersek Allah'ın kitabına ve Rasulün sünnetine ümmetin icmasına ve bununla aynı şey olanlara inanırız. Allah'ın dine izin vermemiş olduğu yenilikleri -bid'at- sokmayız ve bilmediğimiz şey hakkında Allah'a karşı bir şey söylemeyiz.

39. Allah'ın kıyamet gününde meci'ine O'nun "Melekler sıra sıra dizilip Rabbin geldiğinde..." (Fecr, 89/33-34) buyurduğu gibi inanırız.

40. Allah'ın nasıl isterse kullarına öylece yaklaşacağına inanırız. "Biz ona şahdamarından daha yakınız." (Kaf, 50/16-15) ve "Sonra yaklaştı ve sarkıverdi; ve iki yay kadar veya daha yakınlaştı" (Necm 53/8-9) buyurduğu gibi.

41. Cuma ve bayram namazları ve diğer namazlar; Abdullah b. Ömer'in Hacca'ın arkasından namaz kılması gibi günahkar ve sıradan birinin ardından namaz kılmak bizim anlayışımıza göre uygundur.

42. Ayağı, evde ve yolculukta meshetmenin sünnet olduğuna, bunu inkâr edenlere karşı, biz inanırız.

43. Ümmetin imamlarının selameti için duayı, onların imametini tanımayı, onlar doğruluğu terkettiğinde onların karşısında isyan edip onları sapkın olarak çağırılmayı onaylarız. Onların karşısında silahlı isyanı uygun görmez ve sivil kargaşa savaşına yol açmaktan kaçınırız.

44. Allah'ın Rasulünden gelen hadisler doğrultusunda Deccal'in çıkacağına inanırız.

45. Kabir azabına, Münker ve Nekir'e ve kabirlerinde yatanların sorgulanmasına inanırız. (İbâne, s.11).

46. Hadislerde anlatılan Peygamber'in miracını kabul ederiz.

-
- 47.Uykuda görülen rüyaların çoğunun gerçek olup ve yorumunun olduğunu kabul ederiz.
- 48.Müslüman ölümler adına sadaka vermeyi, onlara dua etmeyi ve bunlarla Allah'ın onlara rahmet edeceğini kabul ederiz.
- 49.Bu dünyada büyücülerin olduğuna ve büyü'nün gerçekliğine inanırız.
- 50.Ölmüş olan Ehl-i Kible üzerine namaz kılmayı, onlar ister günahsız ister günahkar olsun miraslarının geçerliliğini onaylarız.
- 51.Cennetin ve cehennemın yaratılmış olduğuna inanırız.
- 52.Kim ölse ya da katledilse eceliyle öldüğüne ve katledildiğine inanırız.
- 53.Rızkın Allah'tan olduğuna ve Allah tarafından kullarına, -onlar meşru ya da yasak da olsa- bağışlandığına inanırız.
- 54.Cehmiyye ve Mutezilenin aksine şeytanın insanı baştan çıkardığına onu şüpheye düşürmeye çalıştığına inanırız. "Onlar ancak Şeytan'ın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar." (2/275-276) ve "Kalplere vesvese ve şüphe düşüren vesvesecinin şerrinden cinlerden ve insanlardan olan şerden" (Felak, 114/5-6) buyurduğu gibi.
- 55.Biz, Allah'ın doğruları onların ellerindeki kerametlerle destekleyeceğine inanırız.
- 56.Müşriklerin çocukları hakkında görüşümüz, Allah'ın onlar için ahirette bir ateş tutuşturacağı ve onlara "körler gibi onu görün" diyeceğini hadislerden geldiği gibi kabul ederiz.
- 57.Allah'ın kullarının ne yaptıklarını, ne yapacaklarını neye ulaşacaklarını, olanın neden olduğunu, olmayanın da neden olmadığını bildiğine inanırız.
- 58.İmamlara itaatı gerekli sayarız.
- 59.Müslümanlara sadakati gerekli sayarız.
- 60.Riyakâr insanlardan ve bidatlardan bütün davetçilerin kaçınmasını gerekli görürüz.
- (İbâne, s.12)
-